

Улсын Их Хурлын гишүүдийн тоог нэмэх эсэх асуудал

The Issue of Increasing the Number of Members in the State Great Khural (Parliament of Mongolia)

Дагва-Очирын Бумдарь

*Улс төр судлалын доктор (Ph.D.).
Улсын Их Хурлын Тамгын газрын дэргэдэх
Парламентын судалгаа, хөгжлийн хүрээлэнгийн Захирал,
Монгол Улсын Их Сургуулийн Улс төр судлал, олон
улсын харилцаа, нийтийн удирдлагын сургуулийн
Улс төр судлалын тэнхимийн профессор
Улаанбаатар хот, Монгол Улс
bumdari@num.edu.mn*

[Товч утга]

УИХ-ын гишүүн бүрэн эрхийнхээ хугацаанд парламентын легитим байдлыг ханган иргэдийг ашиг сонирхолыг төлөөлөх замаар хууль батлах, хяналт тавих улмаар төсөв батлах гэсэн үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд парламентын гишүүдийн иргэдийг төлөөлөх чадамж суларч хариуцлага, ёс зүйн асуудал ихээр хөндөгдөх болсон нь парламентын гишүүн “...төрийн эрх барих дээд байгууллагад сонгогдсон ард түмний элч мөн бөгөөд нийт иргэн, улсын ашиг сонирхлыг эрхэмлэн баримтална...” гэсэн үүргээ биелүүлэхэд сөргөөр нөлөөлөж байгаа асуудлыг судлах хэрэгцээ байгааг илэрхийлж байна.

Парламент бүхэлдээ үүрэгт ажлаа бүрэн дүүрэн гүйцэтгэж чадахгүй байгааг судлан шинжилдэг парламентын зохист хэмжээ (optimal size of parliaments) хэмээх ойлголт байдаг. Энэхүү судалгааны зорилго нь манай улсын парламентын гишүүдийн тоо хэд байвал зохист хэмжээтэй болохыг судлахад чиглэгдсэн. Судалгааны үр дүн нь УИХ-ын гишүүдийн зохист тоог өөрсдийн уламжлал, газар зүй, засаг захиргааны хуваарилалт, сонгуулийн тогтолцоо зэргийг харгалзан үзэж 114, 151, 155 гэсэн тоон утгуудаас сонгох боломжтойг судалгааны үр дүнд тооцон гаргасан.

[Түлхүүр үг]

Парламентын зохист хэмжээ, гишүүдийн тоо, төлөөллийн ардчилал, кубын хууль, куб язгуур.

I. Оршил

Төлөөллийн ардчилалтай манай улс төрийн тогтолцоонд УИХ-ын гишүүд тодорхой хугацаанд хууль тогтоох байгууллагыг бүрдүүлж, бүрэн эрхийнхээ хугацаанд иргэдийн өмнөөс шийдвэр гаргах эрхтэй болдог. Тодруулбал УИХ-ын гишүүн бүрэн эрхийнхээ хугацаанд парламентын легитим байдлыг ханган иргэдийг ашиг сонирхолыг төлөөлөх замаар хууль батлах, хяналт тавих улмаар төсөв батлах гэсэн үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг. Гэтэл сүүлийн жилүүдэд парламентын гишүүдийн иргэдийг төлөөлөх чадамж суларч хариуцлага, ёс зүйн асуудал ихээр хөндөгдөх болсон нь парламентын гишүүн “...төрийн эрх барих дээд байгууллагад сонгогдсон ард түмний элч мөн бөгөөд нийт иргэн, улсын ашиг сонирхлыг эрхэмлэн баримтална...”¹ гэсэн үүргээ биелүүлэхэд сөргөөр нөлөөлж байгаа асуудлыг судлах хэрэгцээ байгааг илэрхийлж байна. Хамгийн сүүлд 2019 оны ҮХНӨ-ийг хийх үед гишүүдийн тоо нэмэх асуудал хөндөгдсөн байдаг.

Зарим судлаачдын хувьд төлөөллийн ардчиллын онцлогыг *нийт ард түмнийг төлөөлж цөөнх сонгогдоно, тэр сонгогдсон цөөнх эргээд олонхын өмнөөс шийдвэр* гаргадаг тогтолцоо буюу эцсийн шийдвэр цөөнх л гаргадаг гэж үзэх хандлага байдаг. Иймээс олонхыг бүрэн дүүрэн төлөөлж чадаж байгаа эсэх нь цөөнхийн төлөөлөхүйц тоо хэмжээтэй хамааралтай гэж үздэг. Нөгөө талаас сонгуульд санал өгсөн сонгогч нэг бүрийн хүчинтэй санал нь заавал хууль тогтоох байгууллагад сонгосон төлөөллөөрөө дамжуулан эрх ашиг нь илэрч байх амин чанар төлөөллийн ардчилалд байдаг. Тодруулбал төлөөллийн ардчилал гэдэг нь олонхыг төлөөлж цөөнх сонгогдох, цөөнх нь олонхын эрх ашгийг аль болох хангасан шийдвэр гаргах ёстой тогтолцоо юм. Тиймээс олонхыг бүрэн төлөөлөх цөөнхий тоо буюу “төлөөллийн харьцаа”-г улс орнууд тооцоолж үзсэн байдаг.

АНУ-ын Холбооны зүйл ангиудын нэгтгэл (Federalist Papers) №10-т ²“Бүгд найрамдах улс хэдий жижиг байсан ч улс төрд үүссэн цөөн хүмүүсийн бүлэглэлийн эрх ашгаас болгоомжлохын тулд төлөөлөгчдийн тоог тодорхой хэмжээнд нэмэгдүүлэх талаар анхаарах ёстой; нөгөө талаар тоо хэдий их байсан ч олонхыг үймүүлэхгүйн тулд төлөөлөгчдийн тоог тодорхой хэмжээгээр хязгаарлах ёстой”³ гэсэн

¹ Монгол Улсын Их Хурлын тухай хууль, Хоёрдугаар бүлгийн 7 дугаар зүйл. <https://legalinfo.mn/mn/detail/15441>

² “Federalist Papers: №.10,” *State Historical Society of IOWA*, accessed June 1, 2022, <https://iowaculture.gov/sites/default/files/history-education-pss-party-federalist-transcription.pdf>.

³ “Federalist Papers №.10: In the first place, it is to be remarked that, however small the republic may be, the representatives must be raised to a certain number, in order to guard

байдаг. Тодруулбал парламентын гишүүдийн хамгийн тохиромжит тоог олох хэрэгтэй, энэ нь тооцооллын үндсэн дээр гарч ирэх ёстой талаарх үзэл санаа юм. Тиймээс парламентын гишүүдийн тоо гэдэг нь санамсаргүй, тооцоолол хийхгүйгээр бий болдог зүйл биш юм.

Парламентын чадавх нь гишүүдийн тоотой тодорхой хэмжээнд хамааралтай гэж хэлж болно. Парламентад ёс бэхжих, батлагдсан хуулийн хэрэгжилт нийгэмд үр өгөөжтэй байх нь парламентын чадавхыг илэрхийлнэ гэж үзвэл парламентын хэмжээ (parliament size)-г тооцоолох хэрэгтэй. Парламентын хэмжээ гэдэгт гишүүдийн тоо, иргэдийг төлөөлөх чадамж, сонгогдсон хугацаанд үр дүнтэй ажиллах ажлын ачаалал зэргийг хамааруулан ойлгож болно. Тодруулж хэлбэл гишүүдийн тоо нь батлагдаж буй хуулийн нийгэмд үзүүлж буй үр өгөөжтэй шууд холбоотой гэсэн үг юм. Улмаар “Хүний эрхийн нөхцөл байдал-тулгамдсан асуудал-шийдвэрлэх арга зам”⁴ судалгааны тайланд манай нийгмийн харилцаанд түгээмэл ашиглагддаг 318 хуулийн 800 заалт хүний эрхийн зөрчилтэй гэсэн судалгааны үр дүн гарсан байна. Судалгааны үр дүн нь өнөөдрийг хүртэлх хууль батлагчдын үйл ажиллагаа, парламентын чиг үүргийн хэрэгжилтэд дүнд тавьж байгаа үнэлгээ гэж үзэхээс илүүтэй хууль батлах үйл явцад оролцогчдын бүрэн дүүрэн ажиллах чадамж бүрдээгүй байгааг илэрхийлж болох талтай.

Манайд хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хуулийн дагуу УИХ-ын нэг гишүүн гурав хүртэл байнгын хороонд харъяалагдах, нэг байнгын хорооны гишүүдийн тоо 12-19 хүртэл байна. Энэ нь нэг гишүүний ажлын ачааллыг нэмж, хуулийн төсөлд төвлөрөн танилцах, судлах, унших, санал өгөх цагийг багасган батлагдах хуулийн чанар, хуулийн эдийн засгийн үр өгөөжийг сааруулах магадлал өндөр юм. Улмаар гишүүдийн тоо цөөн учир хуулийн төсөл байнгын хорооны 6-9 гишүүний саналаар дэмжигдэн батлагдах эрсдэл бодитой юм. Тодруулбал УИХ-ын 76 буюу цөөн гишүүнтэй байснаар хувийн эрх ашгаараа нэгдсэн хэсэг бүлэг хүмүүс иргэдийн эрх ашгийг зөрчсөн, өөрсдийн эрх ашигт нийцсэн хууль санаачилж, батлах магадлал нэмэгдэж байгаа юм. Мөн нэг гишүүн гурав хүртэл байнгын хорооны гишүүн байгаа нь тухайн салбарын асуудлыг сайн мэдэх, салбар бүрээр мэргэшсэн эсэх нь эргэлзээ дагуулж байна.

УИХ-ын дэргэдэх байнгын хороо нь хууль боловсруулахаас гадна батлуулсан хуулийн хэрэгжилтийг хянан шалгах ёстой байдаг.

against the cabals of a few; and that, however large it may be, they must be limited to a certain number, in order to guard against the confusion of a multitude.”, accessed Oct 24, 2023, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed10.asp

⁴ МАН, Хүний эрхийн нөхцөл байдал-тулгамдсан асуудал-шийдвэрлэх арга зам судалгааны тайлан, 2022 оны 6 сарын 1-нд үзсэн. <http://itoim.mn/article/exGyq/30702>

Энэ чиг үүрэг нь гишүүдийн тоо цөөн учир хангалттай хэрэгжиж чадахгүй байгааг “Хүний эрхийн нөхцөл байдал-тулгамдсан асуудал-шийдвэрлэх арга зам”⁵ судалгааны үр дүнгээс харах боломжтой. Энэ нь парламентын чадавх сулрах, батлагдсан хуулийн насжилт богино байх зэрэг сөрөг байдлыг үүсгэх юм. Энэ нь гишүүдийн тоо нь батлагдаж буй хуулийн нийгэмд үзүүлж буй үр өгөөжтэй шууд холбоотой болохыг илтгэж байна. Манайд гишүүдийн тоотой холбоотой ҮХНӨ-ийн төслүүдэд санал орж ирсэн байдаг боловч өнөөг хүртэл гишүүдийн тоог нэмж чадаагүй нь тооны мөн чанар, ач холбогдлыг олон нийтэд таниулаагүй, судалгааны ажил хомс байсантай холбоотой байж болох талтай.

Парламентын гишүүдийн тоог нэмэх дээр дурдсан үндэслэлүүдээс гадна дараах зүй ёсны нөхцлүүдийг бид мөн тооцож үзэх ёстой. 1992 оны ардчилсан Үндсэн хууль батлагдахад Монгол Улсын нийт хүн амын тоонд тулгуурлаж Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 21.1-т “Улсын Их Хурал нэг танхимтай, 76 гишүүнтэй байна” гэж заасан байдаг. Гэтэл 1992-2023 он хүртэлх 30 орчим жилийн хугацаанд Монгол Улсын нийт хүн амын тоо 2.1 саяас 3.4 сая болж 61%-аар өссөн байна. Энэ өссөн үзүүлэлт нь парламентын нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн хувь хэмжээг дахин тооцоолж харах нэг нөхцөл болж байна. Учир нь Их хурлын гишүүний үндсэн чиг үүргээс гадна бусад байгууллага, гишүүд хоорондоо харилцах, ялангуяа сонгогдсон тойргийн сонгогчидтойгоо уулзах зэрэг зайлшгүй хийгдэх ёстой өдөр тутмын харилцаа, холбооны ажлууд нь бүрэн дүүрэн хийгдэхэд ачаалал үүсэх юм.

Улмаар нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог 20-30 мянга⁶ байх нь онолын хувьд боломжит гэж үзэх хандлага улс төрийн шинжлэх ухаанд байдаг. Гэтэл манай улсын хувьд нэг УИХ-ын гишүүн ойролцоогоор 45 мянга орчим иргэнийг төлөөлж байгаа нь ачаалал хэтэрсэн байгааг илтгэж байна. Монгол улстай **хүн амын тоо ойролцоо** улс орнуудад парламентын нэг гишүүн нийт хүн амынхаа нэг хувийг төлөөлдөг байхад манайд парламентын нэг гишүүн нийт хүн амынхаа 1.3 хувийг төлөөлж байгаа зэрэг нь УИХ-ын гишүүдийн тоог нэмэх шаардлагатайг илэрхийлж байна. Мөн парламентын гишүүдийн зохист тоо, хэмжээ нь улс төрийн тогтолцооны төлөвшилд

⁵ МАН, *Хүний эрхийн нөхцөл байдал-тулгамдсан асуудал-шийдвэрлэх арга зам судалгааны тайлан*, 2022 оны 6 сарын 1-нд үзсэн. <http://itoim.mn/article/exGuyq/30702>

⁶ Jeremy Bentham., *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*,... “The truth is that it is the greatest happiness of the greatest number that is the measure of right or wrong. Therefore, a member of parliament who represents 20,000 to 30,000 people should see this number as an average optimum, but he is an official who works for the happiness of citizens who can increase that number even more., 1789”.

ээрэг нөлөө авчирна. Манай улс шиг шинэ ардчилсан, олныг төлөөлөх сонгуулийн тогтолцоотой улс парламентын гишүүдийн тоо хүн амтай нь харьцуулахад цөөн байвал сонгогдох улс төрчийн дүр төрх нь хумигдал байна. Тодруулбал нэг улс төрчийн сонгуулийн тойргийн хэмжээ том, төлөөлөх иргэдийн тоо их байх нь санхүүгийн нөөц боломжтой иргэн улс төрд орох албан бус босгыг тавих юм. Улмаар цөөн гишүүнтэй байх нь нэг гишүүний кнопын эрхийг эрс нэмэгдүүлж нийтийн эрх ашгийг хөндсөн, хамгаалсан хэрэгцээт хуулийг батлахын тулд кноп дарах эрхийг “наймаалцах” байдал үүсэх эрсдэлтэй. Энэ нь эсрэг байдлаар үндэсний, нийтийн эрх ашгийг хөндсөн хууль тогтоомжийг цөөн гишүүд хуйвалдан батлах эрсдэлд хүргэх боломжтойг мөн илтгэнэ. Иймээс УИХ-ын гишүүдийн тоог шинжлэх ухаанч байдлаар тооцоолж зохист хэмжээг тогтоон өөрчлөх нь чухал асуудал юм. Дээрх хэд хэдэн үндэслэлд тулгуурлан манай парламентын гишүүдийн тоо хэд байх нь зохистой байж парламент үр дүнтэй ажиллах боломжтойг энэхүү судалгааны хүрээнд судлан гаргахыг зорилоо. Судалгааны зорилгодоо хүрэхийн тулд дараах зорилтуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

- Парламентын гишүүдийн тоог тооцоолон гаргах аргуудыг судлах.

- Олон улсад парламентын гишүүдийн тоог Үндсэн хуулиндаа тусгадаг эсэхийг судлах.

- Манай улсын хууль тогтоох байгууллагын гишүүдийн тоог эрхэн тогтоож ирсэн талаар судлах.

- Манай УИХ-ын гишүүдийн тоо хэд байх нь зохистой талаар онолын үндэслэлтэй тооцоолол гаргах зэрэг болно.

II. Парламентын гишүүдийн тоог тооцоолон гаргах үндэслэл, хэлбэрүүд

Төр улсуудын парламентын зохист хэмжээ, зохион байгуулалт харилцан адилгүй байдаг. 2022 оны байдлаар 193 төр улсын парламентыг харьцуулж үзэхэд 79 нь хоёр танхимтай, 113 нь нэг танхимтай байгаа ба эдгээр хууль тогтоох байгууллагад нийт 46 мянган парламентын гишүүн⁷ сонгогдон ажиллаж байна. Манай улсын парламент нэг танхимтай 76 гишүүнтэй 4 жилийн хугацаатай сонгогддог бол Япон улс хоёр танхимтай дээд танхим 245 гишүүнтэй 6 жилийн хугацаатай, доод танхим 465 гишүүнтэй 4 жилийн хугацаатай сонгогдож⁸ байна. Цаашилбал 193 улсын парламент бүрийн зохион

⁷ “Inter-Parliamentary Union”, *National Parliaments*, accessed June 5, 2022, <https://www.ipu.org/national-parliaments>

⁸ “The House of Representatives, Japan,”国会の構成, accessed June 5, 2022, <https://>

байгуулалт, гишүүдийн тоо, сонгогдох хугацаа зэрэг нь тодорхой хэмжээнд харилцан адилгүй байна. Улс орнуудын парламентын бүтэц зохион байгуулалт харилцан адилгүй байгаа нь дараах учир шалтгаантай юм. Парламент нэг эсвэл хоёр танхимтай байх нь танхим хоорондын хэлэлцээ, зөвшилцөл хийх чадамж, хэрэгжүүлэх эрх мэдлийн хүрээ, харилцан хяналт тавих тогтолцоо болон гишүүдийн тооноос шалтгаалдаг. Гишүүдийн тооноос шууд хамаарч энэхүү зохион байгуулалт хэрэгжинэ⁹.

Төлөөллийн ардчилалын үндсэн зарчим нь аль болох сонгогч нэг бүрийн санал хүчинтэй буюу төлөөлүүлэх эрхтэй байх ёстой. Гэтэл бодит байдал дээр санал нэг бүр хүчинтэй байх нь сонгуулийн тогтолцоо, төрийн байгууламж, эрх мэдлийн хуваарилалттай салшгүй холбоотой байдаг. Тухайлбал төрийн байгууламж нь холбооны улс байх эсвэл сонгуулийн тогтолцоо нь хувь тэнцүүлсэн тогтолцоотой байх нь санал нэг бүрийн хүчинтэй байх магадлалыг ихэсгэдэг¹⁰ байна. Энэ хоёр нөхцөл тухайн улсын улс төрийн тогтолцоонд хоёулаа орших аваас төлөөллийн ардчилал илүү бодитой хэрэгжинэ. Гэхдээ аль нэг нь дангаараа байж болох талтай. Иймд төлөөллийн ардчиллыг бодитой хэрэгжүүлэхийн тулд сонгогч нэг бүрийн саналыг хүчин төгөлдөр төлөөлөх гишүүд байх эсвэл хүчинтэй бүх саналыг хувьчлан улс төрийн намд суудал хуваарилах хоёрын аль нь зөв хувилбар болохыг шийдэх нь чухал асуудал юм. Тодруулбал хамгийн тохиромжит мандатын тоо буюу гишүүдийн тоо төлөөллийн хэдэн хувийг бодитой болгож, эрх ашгийг хууль тогтоох байгууллагад илэрхийлж чадах уу гэсэн асуулт оршиж байна. Парламентын гишүүдийн тоо, мандатыг хуваарилах талаар хамгийн их маргаан, мэтгэлцээн өрнүүлдэг энэ чиглэлийн судалгаа их хийгддэг улсын нэг нь АНУ юм. Америк нь гишүүдийн тоо, мандатын хуваарилалтаас үүдэлтэй түүхэн хоёр сургамж авсан байдаг.

*Нэгдүгээр сургамж*¹¹, тухайн асуудлын ач холбогдолд анхаарах юм. Гишүүдийн тоо, мандатын хуваарилалтаас шалтгаалан улс төрийн шийдвэрт өөрчлөлт гарах боломжтойг анхаарах ёстой. Ялангуяа ерөнхийлөгчийн сонгуулийн үр дүн мандатын хуваарилалтаас шалтгаалан ялах эсэхэд шууд нөлөөлдөг байдал гарч байсан. Тодруулбал 1986 оны ерөнхийлөгчийн сонгуулийн үр дүнг гишүүдийн тоо, тойргийн мандатын хуваарилалтыг өөрчилсөн учраас

www.shugiin.go.jp/internet/itdb_annai.nsf/html/statics/kokkai/kokkai_kousei.htm

⁹ Raphael Godefroy, Nicolas Klein, "Parliament Shapes and Sizes," *Economic Inquiry*, (2018):1, <https://raphael-godefroy.github.io/pdfs/parliaments.pdf>

¹⁰ Michael L. Balinski & H. Peyton Young., *Fair Representation - Meeting the Ideal of One Man One Vote*, (Brookings Institution Press, 2001),1.

¹¹ Ibid,2.

гарсан парадокс гэж үздэг.

Хоёрдугаар сургамж, тойргийн мандатын хуваарилалтыг хамгийн шударга, зөв хийгдсэн гэдгийг хэрхэн тодорхойлж хэмжих асуудал юм. Америкт 1830 онд хүн амын тооллого хийн Нью-Йорк хотод мандат хуваарилахад 38.593 гэсэн тоон үзүүлэлт гарсан боловч 40 мандат болгон гишүүний суудлыг нэмэгдүүлж өгсөн байдаг¹². Энэ хоёр туршлагаас үүдэн шударга тойргийн мандатын хуваарилалт, гишүүдийн тоог зөв тооцоолох ёстойг өнөөдөр хүртэл авч хэлэлцсээр байгаа. Урт хугацааны түүхэн замналаас үүдэлтэй гишүүдийн тоо, тойргийн мандатын шударга хуваарилалтын онолын хандлага, арга зүй түлхүү хөгжсөн болно. Дараах хэсэгт гишүүдийн тоог гаргах, мандатын шударга хуваарилалт хийх арга зүйг дэлгэрүүлж авч үзье.

А. Нэг гишүүний төлөөлийн чадамжийг тооцоолон гишүүдийн тоог гаргах болон засаг захиргааны нэгжийг тооцон мандат хуваарилах аргууд

Америкийн анхны Конгресс (1789-91онд) хуралдахад 65 гишүүнтэй байхаар Үндсэн хуульдаа тусгасан байдаг. Тухайн үед Америкийн засаг захиргааны нэгж 13 мужтай нийт 3,7 сая иргэнтэй, нэг гишүүн 57,169 орчим иргэнийг төлөөлөх чадамжтай¹³ байсан. Улмаар анхны гишүүдийн тоо буюу мандатын тооны хуулийн төсөл (Apportionment Bill) 1792 оны 4 сарын 4-нд¹⁴ батлагдан нэг гишүүний төлөөлөх чадамжтай иргэдийн тоог албан ёсоор тооцоолон гаргасан байдаг. Үндсэн хуульдаа “*төлөөлөгч болон шууд татварыг тус тусын тоонд харьцуулан мужуудад хуваарилна*”¹⁵, “*төлөөлөгчдийн тоо нь 30, 000 иргэн тутамд нэгээс илүүгүй, муж бүр нэгээс доошгүй төлөөлөгчтэй байна*”¹⁶ хэмээн баталгаажуулсан байжээ. Энэхүү хуулийн дагуу 1793 онд нэг гишүүний төлөөлөх чадамж ойролцоогоор 30 мянга орчим иргэн байх тул 105 гишүүнтэй байхаар тооцоолсон байдаг. Гэвч анх хэрхэн ингэж хуваарилсан талаарх зарчмыг огт тайлбарлаагүй байдаг.

Энэхүү хуваарилалтын зарчим нь 100 гаруй жилийн турш холбооны улсад муж улсууд шинээр элсэх, хүн амын тоо нэмэгдэх зэрэгтэй холбон ашиглагдсаар байжээ. Тухайн үед мандатын тоог

¹² Ibid,3.

¹³ Drew Desilver, “Pew Research Center,” *U.S. population keeps growing, but House of Representatives is same size as in Taft era*, accessed June 5, 2022, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/05/31/u-s-population-keeps-growing-but-house-of-representatives-is-same-size-as-in-taft-era/>

¹⁴ “Founders Online,” *Opinion on Apportionment Bill, 4 April 1792*, accessed June 4, 2022, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-23-02-0324>

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

хуваарилахдаа 10 жил тутам хүн амын тооллого хийж мандатын тоог тооцоолон хуваарилж байсан. Гэвч 1920 оны хүн амын тооллогоор мандат дахин хуваарилалт хийх үед хотын гишүүдийн тоог нэмэхээс айсан хөдөлгөөнөөс үүдэн энэ үйл явцыг тасалдуулсан байдаг. Улмаар 1929 онд 435 гишүүнээр хязгаарлаад 1959-1963 онд хоёр гишүүнийг түр нэмсэнг эс тооцвол өнөөдөр хүртэл гишүүдийн тоонд өөрчлөлт ороогүй байна¹⁷. Энэ байдалд судлаачид шүүмжлэлтэй ханддаг буюу гишүүдийн төлөөлөх чадамж сул гэж үзэн олон аргачлалыг дэвшүүлсээр байна¹⁸.

Учир нь Сенатыг ард түмэнг төлөөлж чадахгүй гэж үздэг. Судлаачдын зүгээс Холбооны улсын төлөөлөгчдийн танхимын гишүүдийн тоог 680 болгох санал байнга гардаг. Дээд шүүхэд тогтмол хандсаар байна.¹⁹ Улс төрийн шинжлэх ухаанд сонгуулийн саналын үр дүнг харгалзан хувь тэнцүүлэн тооцож суудал хэрхэн хуваарилах, мөн гишүүдийн тоо хэд байх нь зохистой талаар тооцоолдог хэд хэдэн аргуудыг нэвтрүүлсэн байдаг. Энэхүү аргууд нь салбар дундын шинжлэх ухаануудын оролцоотойгоор бий болсонг дурдах хэрэгтэй юм. Ихэнх аргууд нь анх Холбооны улсын Конгрессын мандат хуваарилалтын эрх зүйн баримт бичиг гарахтай зэрэгцэн үүссэн байдаг. Гишүүдийн тооны хуулийн төсөл гарах шалтгаан нь 1791 онд Конгрессын анхны хэлэлцүүлэг болоход Жефферсон тэргүүтэй Бүгд найрамдахчууд, Хамелтон тэргүүтэй Холбооны хүчнийхэн хоорондоо ширүүн сөргөлдөөн үүсч танхим бүхэлдээ мухардалд орсон²⁰. Иймд ямар нэгэн байдлаар гишүүдийн тоог тогтоох, мандатын хуваарилалт хийх шаардлага үүссэн. Хуулийн төсөл батлагдан анхны гишүүн буюу мандатын зохист тоог олох тооцооллын аргаар Александр Хамилтоны аргыг сонгосон байсан. Гэвч тус аргыг ашиглахгүй байх ерөнхийлөгчийн хориг гарч Томас Жефферсоны аргыг сонгосон байдаг. Сонирхолтой нь хэсэг хугацааны дараа буюу 1852-1911 онуудад Хамилтоны аргыг ашигласан байна.

Тойргийн мандатын тоог анх хуваарилах үндсэн нөхцөл нь хүн амын тоо, мужийн тоо байсан. Тойргийн мандат хуваарилах аргыг ашиглахдаа *нэгдүгээрт*, нэг гишүүний төлөөлөх чадамжтай иргэдийн тоог Үндсэн Хуулиар батлах, *хоёрдугаарт*, муж болгон заавал нэгээс дээш төлөөлөлтэй байхыг хуулинд суулгах улмаар

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Drew Desilver, "Pew Research Center," *U.S. population keeps growing, but House of Representatives is same size as in Taft era*, accessed June 5, 2022, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/05/31/u-s-population-keeps-growing-but-house-of-representatives-is-same-size-as-in-taft-era/>

¹⁹ Ibid.

²⁰ Michigan Law Review, *Fair Representation: Meeting the Ideal of One Man, One Vote*, 82 Mich.L. Rev. 1028 (1984). <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol82/iss4/47>

тэгш хуваарилалтын зарчим барьсан. Хойно дурдагдах аргууд нь улс төрийн зүтгэлтнүүдийн нэрээр нэрлэгдэж байгаа нь гишүүдийн тоо, тойргийн мандат хуваарилалт нь улс төрийн маш чухал үйл явц болохын илэрхийлэл гэж үзэж болох юм.

1. Жефферсоны арга (Thomas Jefferson method)

Энэ нь Америкийн төлөөлөгчийн танхимын гишүүдийн тоог хуваарилах анхны арга юм. Тус аргыг 1792-1842 он хүртэл ашигласан байдаг²¹. Нэг төлөөлөгчид ноогдох, төлөөлөх чадамжтай хүн амын тоог тогтоож өгсөн. Жефферсоны аргыг ашиглан тухайн үеийн хүн амын тоотой харьцуулахад нэг төлөөлөгч 30 мянгаас доошгүй²² иргэнийг төлөөлөх тооцоо гарсан (Таслалын арын бутархайг орхино) байдаг. Энэхүү аргыг анхны арга болгон ашиглах улс төрийн зорилго байсан гэж үздэг. Хойно бичигдэх Хамилтоны арга нь хамгийн анхны суудал хуваарилах төсөл болж батлагдсан ч ерөнхийлөгчийн хориг тавигдсан. Учир нь Жефферсоны арга нь том мужуудад суудал хуваарилахад давуу байдал үүсгэж байсанд оршино. Гэхдээ тоон аргачлалын хувьд Хамилтоны аргаас бага зэрэг давуу гэж тооцогддог²³. Энэ аргын эхний тооцоолол нь Хамилтоны аргын дараалалтай ижил зарчимтай. Гол ялгаа нь төлөөлөх тоон утгыг хамгийн их утгаар биш хамгийн бага бүхэл утгаар авах юм. Тодруулбал нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоон утга 23,850 гэж гарсан тохиолдолд 23,000 гэж авах гэсэн аргачлал юм. Түүний аргачлал нь нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо гэж хэлж болох **D** (divisor)-г эхлээд олох ёстой. Төлөөлөх иргэдийн тоог олохдоо **D=population / number of House seats** буюу нийт иргэдийн тоог парламентын суудлын тоонд хуваана. Гарсан **D**-г ашиглан мандатын хуваарилалтыг хийхдээ **Quota=State population / D-d** аргачлалыг ашигладаг. Хамилтоноос ялгаатай нь **D-d** буюу засаг захиргааны нэгжийн хүн амын тоог төлөөлөх иргэдийн тоонд хуваахдаа **d** утгаар бууруулж тооцоход оршино.²⁴ Жефферсоны аргыг ашиглан Монгол улсын хууль тогтоох байгууллагын суудлын тоог засаг захиргааны нэгжид хуваарилан тооцоолж үзье. Өгөгдөл нь дараах байдалтай байна. Үүнд:

1. Монгол улсын нийт засаг захиргааны нэгжийг 22 гэх

²¹ Mike Kenyon & David Lippman, "Jefferson's method," *Mathematics, LibreTexts*, accessed June 8, 2022, [https://math.libretexts.org/Bookshelves/Applied_Mathematics/Math_in_Society_\(Lippman\)/04%3A_Apportionment/4.03%3A_Jeffersons_Method](https://math.libretexts.org/Bookshelves/Applied_Mathematics/Math_in_Society_(Lippman)/04%3A_Apportionment/4.03%3A_Jeffersons_Method)

²² Michael J. Caulfield, "Apportioning Representatives in the United States Congress - Jefferson's Method of Apportionment," *Convergence* (November 2010), <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-jeffersons-method-of-apportionment>

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

2. Нийт хүн амын тоог 2022 оны дүнг ашиглан 3,409,939 гэх

3. УИХ-ын суудлын тоог Үндсэн хуульд заасан дагуу 76 гэх

Бодолт: $3,409,939 : 76 = 44,867.6$ гарна (энэ хүртэл Хамилтонтой ижил аргачлал)

Ялгаатай байх нөхцөл нь засаг захиргааны нэгж бүрт мандат заавал байх ёстой гэж үзэх тул Хамилтоноор бодоход Говьсүмбэрт суудал оногдоогүй бол Жефферсоны аргаар суудал оногдох юм. Энэ тохиолдолд **D-d** аргачлал ажиллах ёстой. $3,409,939 : 76 = 44,867.6$ гэсэн нэг гишүүний төлөөлөх иргэний 44,867.6 тоог Говьсүмбэрт багасгах ёстой юм. Улмаар хамгийн их мандаттай Улаанбаатараас 1 мандат Говьсүмбэрт шилжинэ (үр дүнг Хавсралт.1.-р оруулсан). Хамилтоны арга бол ийм нөхцөлийг тооцох ёсгүй буюу шударга хуваарилалт хийгдэхийн тулд тоон утгад илүү суурилах ёстой гэж үздэг. Жефферсоны аргыг ашиглан Холбооны улсын Үндсэн хуульд 1792 онд тусгагдсан 30 мянгаас доошгүй иргэдийг нэг гишүүн төлөөлөх гэсэн заалтыг хэрвээ манайд хэрэгжүүлнэ гэж үзвэл $3,409,939 : 30,000 = 113.6$ буюу 114 гэсэн мандатын тоог (гишүүдийн тоо) гарч байна. Жефферсоны аргыг ашиглах үндсэн нөхцөл нь нэг мандатын төлөөлөх иргэдийн тоог тодорхой болгох эсвэл нийт тойргийн мандатын тоо үндэсний хэмжээнд тодорхой байх ёстой.

2. Вебстерийн арга (Daniel Webster method)

Америкд Жефферсоны аргыг 1792-1842 он, Хамилтоны аргыг 1852-1911 он хүртэл тус тус мандат хуваарилтанд ашигласан байдаг. Вебстерийн арга энэ хоёр аргын дунд буюу 1842 оноос ашиглагдсан. Холбооны улс 1842 оны мандат хуваарилах үед 242 гишүүнтэй байх тоон утга гарсан ба хуваарилалтын талаар санал зөрөлдөн нэг өдөр 59 янзын санал төлөөлөгчийн танхимд гарсан түүхтэй²⁵. Учир нь нэг мандатын төлөөлөх чадвар харилцан адилгүй болсон байсан. Мандат хуваарилалтын зарчим бариад 50-аад жил болсон байсан тул тооцоолол хийн мужуудаас мандатын тоог хасах боломжгүй болсон. Бодит байдалд нэг мандатын төлөөлөх иргэдийн тоон утга D нь 30,000-140,000²⁶ хооронд хэлбэлзэн мандатын шударга хуваарилалтын маргааныг эхлүүлсэн юм. Энэ байдлаас гарахын тулд Вебстерийн аргыг ашиглан 233 гишүүнтэй байхаар мандат хуваарилах санал гарсан байна²⁷. Тооцоолол нь дараах байдалтай

²⁵ Michael L. Balinski & H. Peyton Young., *Fair Representation - Meeting the Ideal of One Man One Vote.*(Brookings Institution Press, 2001), 34-35.

²⁶ Ibid.

²⁷ Michael J. Caulfield, "Apportioning Representatives in the United States Congress - Webster's Method of Apportionment," *Convergence* (November 2010), <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-websters-method-of-apportionment>

хийгдсэн. **D=population / number of House seats**- Нийт иргэдийн тоог парламентын суудлын тоонд хуваана. Гарсан D (divisor)-г ашиглан суудлын хуваарилалтыг тогтоохдоо **Quata=State population / D** гэсэн тэгшитгэл ашигласан.²⁸ Түүний энэхүү тооцооллыг дараа нь Хамилтон ашигладаг юм. Гол асуудал нь 0.5-ээс дээш болон доош бутархай үлдэгдэлтэй тохиолдолд тооцооллын шударга хуваарилалт хийж чадаагүйд оршино. Тодруулбал $3,409,939:30,000=113.6$ буюу гарахад 113 гэх үү 114 гэх үү гэдэгт хариулт өгч чадаагүй юм.

3. Адамсын арга (John Quincy Adams method)²⁹

Адамсын аргыг 1832 онд ерөнхийлөгч асан Жонн Адамс санаачилсан байдаг. Энэхүү арга нь Жефферсоны аргын урвуу хэлбэр гэж үздэг. Төлөөлөх иргэдийн тоог олохдоо **D=population / number of House seats**- Нийт иргэдийн тоог парламентын суудлын тоонд хуваана. Гарсан D (divisor)-г ашиглан суудлын хуваарилалтыг тогтоохдоо **Quata=State population / D+d** гэсэн тэгшитгэл³⁰ ашигладаг. Жефферсоны арга нь **D-d** байдаг бол Адамсын арга нь **D+d** буюу урвуу байдлаар тооцоолсон. Энэ арга нь жижиг засаг захиргааны нэгжид боломж өгдөг гэж үздэг. Түүний арга нь төлөөлөх иргэдийн тоог +d утгаар нэмэн том тойргийн суудлын тоог бууруулж өгдөг. Тухайлбал $D= 3,409,939$ (нийт хүн амын тоо) : $30,000$ (нэг мандат буюу нэг суудлын төлөөлөх иргэдийн тоо)= 113.6 буюу мандатын тоо ойролцоогоор 114 гарч байна. Адамсын аргын ялгаа нь нэг суудлын төлөөлөх иргэдийн тоог жишээлбэл нэг мянгаар нэмээд үзвэл ($D+d$ буюу $30,000+1,000$) мандатын тоо $D= 3,409,939 : 31,000=109.9$ буюу 110 гэсэн мандатын тоог гарган тойргийн мандатын зохицуулалтыг хийх боломжтой байдаг. Гэхдээ ийнхүү тоон утгыг өөрчлөхдөө дээш, доошоо маш бага хувиар өөрчилнө.

4. Хондтын арга (D' Hondt method)³¹

Хондтын арга нь Бельгийн хуульч, математикч Виктор Хондтын нэрээр нэрлэгдсэн арга юм. 1878 онд тэрбээр хувь тэнцүүлсэн сонгуулийн үед намуудад оноогдсон мандат буюу суудлыг хуваарилахдаа нийт саналын дүнг оноогдсон суудал дүүртэл нь хуваах аргыг нээсэн. Тус аргыг Жефферсоны аргатай ижил гэж үздэг. Жефферсоны аргыг ашигладаг үеийн тоон өгөгдлийг Хондтын

²⁸ Ibid.

²⁹ Michael J. Caulfield, "Apportioning Representatives in the United States Congress - Adam's Method of Apportionment," *Convergence* (November 2010), <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-adams-method-of-apportionment>

³⁰ Ibid.

³¹ Silvia Kotanidis, "Understanding the d'Hondt method Allocation of parliamentary seats and leadership positions," accessed June 5, 2022, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637966/EPRS_BRI\(2019\)637966_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637966/EPRS_BRI(2019)637966_EN.pdf)

аргыг ашиглаж үзэхэд n буюу 1 төлөөлөгчийн хүн амын төлөөлөх тооны харьцаа $20,000 < n \leq 25,000$ болдог байна. Улмаар энэ аргын квот болон хасах аргуудаас ялгардаг онцлог нь давуу эрх олгодог дарааллыг бий болгож өгдөгт оршино. Өөрөөр хэлбэл саналын их бага авсан хэмжээгээр саналын нөлөөлөл өөр байх ёстой. Саналын их бага хэмжээнээс шалтгаалан шийдвэрт нөлөөлөх шударга ёс энэ аргад сайн хадгалагдаж чаддаг гэж үздэг³². Товчхондоо саналд дүйцүүлэн хувь тэнцүүлэх арга гэж ойлгож болно.

5. Хамилтоны арга (Alexander Hamilton method)³³

Хамилтоны аргыг 1852-1911 оны хооронд ашигласан. Энэхүү арга нь Америкийн хэмжээнд муж тус бүрийн хүн амын тоог үндэслэл болгон нийт мужуудын тоотой харьцуулан мандат хуваарилах тооцоолол юм. Гол мөн чанар нь муж тус бүр шударга хуваарилалтын зарчмаар хэдэн төлөөлөлтэй байхыг тооцох юм. Үүний тулд Конгрессын гишүүдийн тоогоор холбооны бүх хүн амыг хуваан нэг төлөөлөгчийн төлөөлөх иргэдийн тоог гаргадаг. Нэг төлөөлөгчийн төлөөлөх иргэдийн тоог хуваагч гэж үзэн тооцоолол хийдэг³⁴. Түүний аргачлал нь төлөөлөх иргэдийн тоог буюу D (divisor)-г эхлээд олох ёстой байдаг. Төлөөлөх иргэдийн тоог олохдоо **$D = \text{population} / \text{number of House seats}$** - Нийт иргэдийн тоог парламентын суудлын тоонд хуваана. Гарсан D -г ашиглан мандат хуваарилалтыг тогтоохдоо **$Quota = \text{State population} / D$** аргачлал буюу Суудлын хуваарилалтыг тогтоохдоо засаг захиргааны нэгжийн хүн амын тоог төлөөлөх иргэдийн тоонд хуваан олдог³⁵. Жефферсонын аргаас сул хэмээн хориг тавигдсан шалтгаан нь түүний аргын **$D-d$** хэмээсэн аргачлалыг буруу шударга бус хэмээн үзсэнд оршино. Хамилтон үзэхдээ зохиомол байдлаар хүчээр тааруулж байгаа d утга тооцох нь төлөөллийг шударга бус болгож байгаа юм. Улмаар сонгогчийн төлөөллийг шударга хуваарилалтын зарчим алдагдан нэг саналын жингийн тэнцүү байдал алдагдана гэж үзсэн.

Хүснэгт.2-т бодолтын $3,409,939 : 76 = 44,867.6$ үр дүнгээр тойргийн мандат хуваарилахад Говьсүмбэр суудалгүй болж байна. Үүнийг Хамелтоны аргаар бол шударга гэж үздэг аргачлал юм.

³² Ibid.

³³ Mike Kenyon & David Lippman, "Hamilton's method," *Mathematics, LibreTexts*, accessed June 10, 2022, [https://math.libretexts.org/Bookshelves/Applied_Mathematics/Math_in_Society_\(Lippman\)/04%3A_Apportionment/4.02%3A_Hamiltons_Method](https://math.libretexts.org/Bookshelves/Applied_Mathematics/Math_in_Society_(Lippman)/04%3A_Apportionment/4.02%3A_Hamiltons_Method)

³⁴ Ibid.

³⁵ Michael J. Caulfield, "Apportioning Representatives in the United States Congress - Hamilton's Method of Apportionment," *Convergence* (November 2010), <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-hamiltons-method-of-apportionment>

Хүснэгт 1. Хамилтоны аргаар тойргийн мандат хуваарилалт хийвэл

№	Засаг захиргааны нэгж	Хүн амын тоо	Нэг гишүүний төлөөлөх иргэний тоо 44,867	Суудлын хуваарилалт
1	Говьсүмбэр	18,150	0.40452894	0

Хамилтоны арга ашиглагдах нөхцөл нь гишүүдийн тоо тодорхой байх юм. Энэ аргыг нэлээдгүй удаан ашигласан боловч дараах гурван гажиг гарсан тул хэрэглэхээ больсон³⁶. Үүнд:

- Албама парадокс (Alabama pradox): 1880 оны хүн амын тооллогоор холбооны улсын хүн ам нэмэгдсэн тул мужуудад мандат хуваарилалт нэмэгдэх болон хасагдсан. Харин Албама хүн амын тоо огт өөрчлөгдөөгүй боловч мандатын тоо буурчихсан.

- Шинэ мужуудын парадокс (New state pradox): 1907 онд шинэ мужуудын прадокс гарсан. Оклахома муж шинээр үүссэн ба хүн амын тоотой харьцуулан тооцоод 5 мандат авах болсон. Таван мандатыг бусад мужаас авах шаардлага гарсан. Учир нь гишүүдийн тоог нэмэх хэмжээний өөрчлөлт хүн амын тоонд гараагүй байдаг.

- Хүн амын парадокс (The population pradox): Хүн амын өсөлттэй холбоотой гарсан. Хүн ам өссөн муж суудлын тоо нэмэгдэх атал хүн ам хамгийн их өссөн мужаас суудлын тоо хасагдаж эхэлсэн.

Хамилтоны аргын сул тал нь хүн амын тоо өссөн ч суудлын тоо нэмэгдэхгүй бол бусад засаг захиргааны нэгжээс суудал авах эсвэл хүн амын тоог даган суудлын тоог шинээр нэмэх гэдгийг шийдэж чадаагүйд оршино.

Дээр дурдсан дөрвөн аргаас гадна 1822 оны Лондесын арга (William Lowndes method)³⁷, 1832 онд профессор Дианий арга (James Dean method)³⁸, 1920 онд Хиллийн арга (Joseph Hill method)³⁹ зэрэг мандат хуваарилалтын тооцооллын аргачлал гарсан байдаг.

³⁶ Ibid.

³⁷ Michael J. Caulfield, “Apportioning Representatives in the United States Congress - Lowndes’ Method of Apportionment,” *Convergence* (November 2010), <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-lowndes-method-of-apportionment>

³⁸ Michael J. Caulfield, “Apportioning Representatives in the United States Congress - Dean’s Method of Apportionment,” *Convergence* (November 2010), <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-deans-method-of-apportionment>

³⁹ Michael J. Caulfield, “Apportioning Representatives in the United States Congress - Hill’s Method of Apportionment,” *Convergence* (November 2010), <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/apportioning-representatives-in-the-united-states-congress-hills-method-of-apportionment>

Хамилтон, Хиллийн аргуудыг мужийн хурлууд болон Конгрессын төлөөллийн чадамжийг ярихдаа одоо ч авч ашигласаар байна.

Хиллийн аргын давуу тал нь нэг мужийн хүн ам нөгөө мужийн хүн амтай ойролцоо харьцаатай байлгах боломжийг тооцоолсон. Өөрөөр хэлбэл гишүүний тоо буюу тойргийн мандатын тооны зөв харьцааг олох ёстой гэж үзсэн. 1940 онд Хиллийн аргыг ашиглан 435 мандаттай болгон хуваарилсан байдаг. Манайхаар бол хот хөдөөгийн сонгогчын тооны зөрүүг багасгах, тойргийн мандатын тоонд хамаарах сонгогчын тоо ойролцоо байх гэсэн зарчим юм.

Холбооны улсад ашигласан аргууд нь нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог олж байж тойргийн мандат хуваарилалт хийсэн байгааг дээрх бүх аргууд нотолж байна. Улмаар нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог олоод тойрогт мандат хуваарилж байгаа ч засаг захиргааны нэгжийн төлөөллийг орхигдуулахгүй байх нөхцөлийг тооцсон байна. Мөн сонгогч тус бүрийн нэг саналын жинг анхааран үздэг.

Б. Парламентын гишүүдийн тооны зохист хэмжээг хүн амын тоонд харьцуулан тооцон мандат хуваарилалт хийх аргууд

Өмнөх хэсэгт нийт хүн амын тоо, парламентын мандатын тоо буюу суудлын тоо, улмаар засаг захиргааны нэгжийн тоо тодорхой үед хэдэн гишүүнтэй байх, тойргийн мандатыг хэрхэн хуваарилах талаар тооцоолол хийдэг аргуудыг тоймлон дурдлаа. Харин энэ хэсэгт тухайн төр улсын хууль тогтоох байгууллагын хэмжээ нь хамгийн зохист харьцаатай байх, үйл ажиллагаа нь үр дүнтэй байх талаас нь харж тооцоолол хийдэг аргуудыг авч үзье.

Одоогоор зөвхөн дараах аргыг судалгааны сууриа болгон алтернатив хувилбарууд дэвшүүлсээр байдаг юм. Тэрхүү алдартай аргачлал бол Кубын хууль хэмээн нэрлэгддэг тооцоолол юм. 1910 онд боловсрол судлаач Жеймс Паркер (James Parker Smith) статистик тооцооллоор энэхүү аргачлалыг нээсэн байдаг. Тэрээр 1910 онд Английн Хатан хааны Сонгуулийн комисст аман нотолгоогоо нотлох үүднээс Кубын хуулиар хийсэн тооцооллоо илгээсэн байдаг. Харамсалтай нь тухайн тайланд тусгагдаагүй байсныг 40 жилийн дараа судлаач Дэвид Батлер (David Butler) олж дахин эргэлтэд оруулсан байна. Кубын хуулиар анх улс төрийн намын авсан саналтай суудал авах харьцааг тооцоолж байжээ. Тэрээр улс төрийн намуудын санал А:В байвал суудлын харьцаа $A^3:B^3$ байх талаар магадлал тооцоолсон байдаг. Энэхүү тооцоолол бодит болох нөхцөл нь улс төрийн тогтолцоонд хоёр намын систем үйлчлэх үед юм. Түүний энэ тооцоолол загварчлал хийж үзэхэд биелдэг ба улс төрийн шинжлэх

ухаанд псефологийн салбар хөгжихөд суурь болсон⁴⁰. Улмаар энэ зүй тогтлыг ашиглан парламентын хэмжээ (үр дүнтэй ажиллах), гишүүдийн зохист тоог тодорхойлох арга зүй болгон хөгжүүлсэн нь 1960, 70-аад оноос ихтэй байдаг.

1. Куб язгуурын хууль (Cube root law)

Орчин үед Куб язгуурын хуулиар парламентын хэмжээг судалсан гол төлөөлөгч нь судлаач Таагепера (Rein Taagepera) юм. Түүний судалгааны үр дүн нь парламентын үр ашгийг дээшлүүлэхэд оршиж байсан. *Парламент үр ашигтай байхын тулд гишүүд сонгогчид болон гишүүд хоорондоо зарцуулах цаг тэнцүү байх ёстой гэж үзэж байжээ.* Тодруулбал энэ арга зүйн гол мөн чанар нь нэг гишүүний бусад гишүүдтэй харилцах харилцааны үр ашиггүй тоог багасгах нь парламентын үр дүнтэй байдалд нөлөөлнө гэж үзсэн⁴¹. Судлаач Таагепера хууль тогтоох байгууллагын зохист хэмжээг (the optimal size of assemble) олохын тулд дараах хүчин зүйлүүдийг тооцсон байдаг. Үүнд:

- Хүн амын тоо
- Эдийн засгийн хөгжлийн түвшин
- Нийгмийн шилжилтийн түвшин
- Үндэстний бие даасан байдал, тусгаар тогтнол
- Сонгуулийн арга: сонгуулийн тогтолцоо, томилгоо хийх байдал
- Парламентын чадамж, чиг үүрэг: шийдвэр гаргадаг эсэх, зөвлөлдөг эсэх, зөвхөн гараа өргөдөг эсэх
- Эртний уламжлалт төрийн чуулган, зөвлөлөөс тогтсон хэв маяг байдаг эсэх
- Хувь хүний болон үндэсний онцлог⁴² зэрэг болно.

Түүний тооцооллын үр дүнд дараах тэгшитгэлийг анх санал болгосон. Энэхүү тэгшитгэл нь ассамблей буюу парламентын зохист хэмжээг илэрхийлэх юм.

$$A = (2 LWP_0)^{1/3} N$$

A нь ассамблей, L нь нийт хүн амын тоо P_0 дэх бичиг үсэг тайлагдсан насанд хүрэгчдийн тоо, W нь хөдөлмөрийн насны хүн ам, N- дээрх хүчин зүйлсийг тооцон тоон утгаар илэрхийлнэ. Судлаач Таагепера 1965 оны судалгааны бүтээлдээ тухайн үеийн БНМАУ-ын АИХ-ын зохист хэмжээг тооцоолсон байдаг (Хүснэгт.3).

⁴⁰ "Cube Rule," *Nuffield College, University of Oxford*, accessed June 8, 2022, <https://www.nuffield.ox.ac.uk/people/sites/the-david-butler-archive/psephology/cube-rule/>

⁴¹ Raphael Godefroy, Nicolas Klein, "Parliament Shapes and Sizes," *Economic Inquiry*, (2018):3, <https://raphael-godefroy.github.io/pdfs/parliaments.pdf>

⁴² Rein Taagepera, "The size of national assemblies," *Social Science Research*, Volume 1, Issue 4, (1972): 385-401, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0049089X72900841>

Судалгааны үр дүнд манай хурлын зохист хэмжээ дэлхийн дунджаас их гарч байжээ.

$$A = (2 * 0.58 * 0.64 * 1,000,000)^{1/3} * 3.1 = 287$$

Хүснэгт 2.3. БНМАУ-ын АИХ-ын гишүүдийн тоо зохист хэмжээтэй эсэх

Улс	Хурлын хэмжээ: А (Assembly size)	Хүн амын тоо P ₀ (сая)	Насанд хүрэгчдийн бичиг үсэг тайлагдалт L (%)	Хөдөлмөрийн насны хүн ам W (%)	Хурлын зохист хэмжээ (Дэлхийн дундаж нь 1-тэй ойртох)
БНМАУ	287	1 сая	58	64	3.1

Эх сурвалж: Rein Taagepera, "The size of national assemblies," *Social Science Research, Volume 1, Issue 4, (1972):397*

Одоо харин энэхүү $A = (2 LWP_0)^{1/3} N$ тэгшитгэлийг ашиглан одоогийн парламентын зохист хэмжээг тооцож үзье (Хүснэгт.4). Үүний тулд тэгшитгэлийн өгөгдлийг дараах байдлаар оруулж авлаа. Тоон утгуудыг статистик мэдээллийн хамгийн сүүлийн үзүүлэлтийг авсан болно. Үүнд:

- Хүн амын тоо P₀=3,409,939
- Бичиг үсэг тайлагдалт L=98%
- Хөдөлмөрийн насны хүн амын тоо W=60.7%
- Хурлын зохист хэмжээ N=1 (дэлхийн дундаж утгаар авлаа)

$$A = (2LWP_0)^{1/3} N \text{ тэгшитгэлд оруулбал } A = (2 * 0.98 * 0.6 * 3,409,939)^{1/3} * 1 = 154.4$$

Энэхүү $A=154.4$ гэдэг тоон утга нь манайд байх ёстой парламентын хэмжээ буюу гишүүдийн тоог илэрхийлж байна. Гэтэл гишүүдийн тоо 76 байгаа нь 2 дахин бага буюу хурлын зохист хэмжээ алдагдсан байгааг нотлон харуулж байна.

Хүснэгт 2.4. Парламентын байх ёстой зохист хэмжээ

Улс	Парламентын хэмжээ	Хүн амын тоо P ₀ (сая)	Насанд хүрэгчдийн бичиг үсэг тайлагдалт L (%)	Хөдөлмөрийн насны хүн ам W (%)	Хурлын зохист хэмжээ (Дэлхийн дундаж нь 1-тэй ойртох)
Монгол	154.4	3,409,939	98	60.7	1

Таагепера парламентын зохист хэмжээнд нөлөөлдөг хүчин зүйлүүдийн талаар судлан гаргасныг өмнөх нүүрэнд дурдсан болно. Зарим нэгэн хүчин зүйлсээр эхний А-г олдог тэгшитгэлийг нотолсон байдаг. Тухайлбал:

2. Хүн амын тоо парламентын хэмжээнд нөлөөлөх нь

Хүн амын тоо парламентын хэмжээнд нөлөөлөх чухал хэмжигдэхүүн болохыг нотолсон. Түүний судалгаанд хамрагдсан нийт улсуудын хүн амын тоо парламентын хэмжээ хоёр эерэг хамааралтай гарсан байдаг⁴³. Үүнийг тооцсон тэгшитгэл нь $A = (P_0)^{1/3}$ юм. Манай улсын тоон утган дээр авч үзвэл $A = 3,409,939^{1/3} A = 150.5$ буюу 151 гишүүнтэй байхаар гарч байна.

3. Парламентын хэмжээ үр дүнтэй байх загвар

Парламентын загварыг гаргахын тулд хурлын танхим дахь харилцааны суваг буюу хэчнээн үйл ажиллагаа, гишүүдтэй холбогдох болон иргэдтэй холбогдож байгааг тодорхойлох ёстой. Судлаач Таагепера таамаглалаа батлахын тулд P_0 нийт хүн амын тоонд P гэсэн идэвхтэй улс төрийн гишүүдтэй, гишүүд хоорондын харилцааны сувгийг C хэмээгээд дараах тэгшитгэл $C = 1/2 P (P-1)$ -г⁴⁴ гаргасан. Энэхүү тэгшитгэлд C утга хүн амын өсөхийн хэрээр нэмэгдэх магадлалтай гэж тооцдог. Улмаар түүний тооцооллын гол нотолгоо нь хүн амын тоонд суурилсан парламентын загварын хамгийн сайн хэлбэрийг $A = P$ байх үед гэж үзсэн. Энэ байдал нь C утга нь хамгийн зохист хэлбэртэй үед хэрэгжинэ. Энд A буюу парламентын гишүүний тоо, P буюу идэвхтэй улс төрчийн тоо юм.

Хэрвээ $A = P$ ёстой гэж үзвэл манай зохист хэмжээ нь 76 гишүүн=76 идэвхтэй улс төрч гэвэл нийт 152 хүн л улс төрийн идэвхтэй байх тоо гарч байна. Гэтэл хүн амын тоо нэмэгдэх бүрд C утга өсөх ёстой байтал энэ харьцаа ажиллахгүй болно. Харин өмнө бодож олсон $A = 154.4$ болон $A = 150.5$ утгуудаар орлуулж үзвэл $A = P$ нь $154 = 154$ эсвэл $151 = 151$ гарах ба нийлбэр нь 308 болон 302 гэсэн улс төрийн идэвхтэй иргэдийн тоог илэрхийлнэ. Энэ нь манай хүн амын 0.1 хувийг илэрхийлэх юм. Мөн 2022 оны байдлаар Дээд Шүүхэд бүртгэлтэй улс төрийн намуудын нийт гишүүдийн тооноос хоёр дахин бага тоо гарч байгааг анзаарах хэрэгтэй болов уу.

Дээрх маягаар судлаач Таагепера магадлал бүрийг тооцон парламентын хэмжээг нийт хүн амын тооны куб язгуурыг олох замаар гаргах боломжтой буюу бусад нөхцөлийг тодорхой түвшинд тооцсон тул магадлал өндөр гэдгээ судалгаагаар нотлосон. Өдгөө

⁴³ Ibid, 386.

⁴⁴ Ibid, 388.

тус тэгшитгэлийг Куб язгуурын хууль (Cube root law)⁴⁵ гэж нэрлэдэг. Тэгшитгэл $S = P^{1/3}$ нь эсвэл $A = P_0^{1/3}$ хэмээн тэмдэглэн гишүүдийн тоог тооцоолж байна.

Манай улсын хувьд 2021 оны статистикаар нийт хүн амын тоо 3,409,939, үүнийг куб язгуурын хууль ашиглаж бодвол 150.515839 буюу 151 гэсэн тоо гарч байна. Энэ нь манай улсын парламентын гишүүний зохист тоог илэрхийлж байгаа юм. Дээрх гишүүдийн тоог төлөөлөх иргэдийн тоотой шууд харьцуулж үзвэл $3,409,939:151=22582.3775$ болж байна. Өөрөөр хэлбэл нэг гишүүн 22,582 хүнийг төлөөлж ажиллах нь зохист хэмжээ байх магадлалтай юм. Улмаар манай улстай ойролцоо хүн амтай болон пост коммунист улсуудын парламентын хэмжээг харьцуулан үзье. Хүснэгт.5-с харахад нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо 28-39 мянган хооронд байна. Үүнийг Куб язгуураар тооцож үзэхэд ойролцоо суудлын тоо гарч байгааг харах боломжтой. Энэ нь Куб язгуур хууль гэдэг нь парламентын хэмжээ болон хүн амын тоотой $1/3$ -тай тэнцүү экспонент бүхий түгээмэл эрх мэдлийн, эрх зүйн хамаарал байдаг гэсэн санааг баталж байна⁴⁶.

Хүснэгт 2. Пост коммунист улс орнуудын парламентын хэмжээ

Улсын нэр	Хүн ам	Гишүүдийн тоо	Куб язгуур	1 гишүүн төлөөлөх иргэдийн тоо
Армен	3,000,000	107	144	28,037.38
Молдав	4,000,000	101	158	39,603.96
Гүрж	4,000,000	150	158	26,666.67
Норвеги	5,425,270	169	175	32,102.19
Словак	5,500,000	150	176	36,666.67
Финлянд	5,541,000	200	180	27,705.00
Денмарк	5,792,000	179	179	32,357.54
Сингапур	5,900,000	104	180	56,730.77
Унгар	9,600,000	119	212	80,672.27
Швед	10,353,442	349	217	29,666.02
Чех	10,700,000	200	220	53,500.00

Мөн олон улсад парламентын нэг танхимтай 150 орны парламентын хэмжээ дунджаар 150 гишүүнтэй байна. Хүн ам нь 1

⁴⁵ Taagepera, R. 1972. The size of national assemblies. *Social science research*, 1(4): 385–401.

⁴⁶ Gamberi, L., Förster, Y. P., Tzani, E., Annibale, A., & Vivo, P. (2021). Maximal modularity and the optimal size of parliaments. *Scientific reports*, 11(1), 14452. <https://doi.org/10.1038/s41598-021-93639-1>

саяаас дээш 10 саяаас доош хүн амтай улс орнуудын ардчилсан парламенттай улс орнуудын Их Хурал дунджаар 125 гишүүнтэй байгаа нь манай улсын гишүүдийн тоо цөөн байгааг илтгэх статистик үзүүлэлт болох юм.

III. Үндсэн хуульдаа парламентын гишүүдийн тоо болон төлөөлөх иргэдийн тоог тусгадаг эсэх

Улс орнууд төрийн эрх мэдэл хуваарилалтыг Үндсэн хуульдаа тодорхой тусгаж өгсөн байдаг ч гишүүдийн тоо эсвэл нэг суудлыг төлөөлөх иргэдийн тоог тусгасан эсэх нь харилцан адилгүй юм. Судалгааны хүрээнд дараах улсуудыг пост коммунист болон бусад гэсэн хэлбэрээр ангилан Үндсэн хуульдаа хэрхэн бичсэн талаар тоймлон үзүүлж Хавсралт.2-оор хавсаргав. Мөн ардчилсан засаглалд шилжсэн он цагийн хувьд ардчиллын анхны давлагааны улс болон хоёр дахь, гуравдах давлагааны улсуудын 14 кейсийг⁴⁷ оруулсан болно.

Дараах хавсралт.2-аас харахад улс бүр өөрийн онцлогт тааруулсан тогтолцоог ашиглаж байна. *Ардчилсан засаглалд түрүүлэн шилжсэн буюу хөгжингүй ардчилалтай улс орнуудын хувьд нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо их байхад ардчилалын гурав дахь давлагааны улсуудын хувьд нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо бага байгааг харах боломжтой байна.* Улмаар пост коммунист болон хөгжингүй ардчилалтай улсуудын гол ялгаа нь нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог Үндсэн хуульдаа бичсэн эсэхэд байна. Хүснэгт.6-аас харахад ардчиллын анхны давлагааны улсууд буюу бидний туршлагаа болгон хардаг хөгжингүй улсууд Үндсэн хуульдаа нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог бичсэн байдаг байна.

Дээрх улсуудын гишүүдийн тоог Куб язгуурын хуулиар хүн амын тоотой харьцуулахад бодит гишүүдийн тооноос дээш, доошоо 15%-ийн зөрүүтэй парламентын гишүүдийн тоо гарч байна. Энэ нь Куб язгуурын хуулийн үйлчлэх чадамжийг нотлон харуулж байна гэж хэлэх боломжтой.

Мөн парламентын нэг гишүүн хүн амын хэдэн хувийг төлөөлөх нь оновчтой байх талаар хувьчилж үздэг хандлага байдаг. Тухайлбал Пост коммунист орнуудын парламентын 1 гишүүн дунджаар нийт хүн амын 0.7 хувийг төлөөлдөг байна.

Харин Монгол Улс нь пост коммунист орон бөгөөд 2022 оны байдлаар УИХ-ын нэг гишүүн нийт хүн амын 1.3 хувийг төлөөлдөг нь харьцангуй өндөр юм. Иймээс нэг гишүүний иргэдийг төлөөлөх

⁴⁷ Huntington, Samuel P, "Democracy's third wave," *Journal of democracy* 2.2 (1991): 12–34, <https://www.ned.org/docs/Samuel-P-Huntington-Democracy-Third-Wave.pdf>

зохист харилцааг зайлшгүй анхаарч харах хэрэгтэй байгааг тоон утга үзүүлж байгааг анхаарах ёстой.

*Хүснэгт 3. Пост коммунист орнуудын
I парламентын гишүүний төлөөлөх хүн амын хувь*

№	Улс	Парламентын гишүүдийн тоо	Нийт хүн амын тоо	Парламентын 1 гишүүнд ноогдох хүн амын тоо	Парламентын 1 гишүүний төлөөлж буй хүний амын хувь
1	Болгар улс	Үндэсний Ассамблей- 240 г	6,847,223	28,530	0.4%
2	Гүрж улс	Парламент-150	3,974,345	26,495	0.6%
3	Латви улс	Саймийн танхим- 100	1,845,906	18,459	1%
4	Литва улс	Сеймийн танхим- 141	2,648,807	18,785	0.7%
5	Эстони улс	Рийгикогу- 101	1,328,257	13,151	0.9%

6	Словения улс	Үндэсний зөвлөл-40 Үндэсний хурал-90	2,079,354	15,995	0.8%
7	Чех улс	Депутатуудын танхим-200 Сенатын танхим-81	10,737,951	34,252	0.3%
8	Польш улс	Сеймийн танхим-460	37,786,481	82,144	0.2%
9	Монгол улс	УИХ- 76	3,409,939	44,867	1.3%

Эх сурвалж: Стратеги академи судалгааны ажлаас

IV. Манай улс хууль тогтоох байгууллагын гишүүдийн тоог Үндсэн хуульдаа тусгаж ирсэн туршлага

Манай улсын хувьд 1924 онд анхны Үндсэн хуулийг баталсан мөчөөс хойш өнөөдрийг хүртэл дөрвөн Үндсэн хуулийг баталсан. Судалгааны хүрээнд манай улс Үндсэн хуульдаа гишүүдийн тоо, нэг суудлын төлөөлөх иргэдийн тоо зэргийг хэрхэн тусгасан, ямар зарчим барьдаг байсан талаар тоймлон харуулахыг зорилоо.

БНМАУ-ын 1924 оны Үндсэн хууль

Тус хуульд төрийн эрх барих төлөөллийн байгууллагыг Улсын Их Хурал хэмээн нэрлэсэн. 2 дугаар бүлгийн 7-д “Улсын Их Хурал бол олон аймаг ба хот, жич ардын цэргийн төлөөлөгчид хуралдах бөгөөд тоог төлөөлөгчид сонгох газрын хүн амын олон цөөнийг үзэж нэгэн жилийн хугацаагаар сонговол зохино”⁴⁸ хэмээн заасан байна. Улсын Их Хурлын төлөөлөгчдийг сонгох тухай дүрмийг баримтална хэмээжээ. Мөн 2 дугаар бүлгийн 10-т “Улсын Их Хурал нь гучин гишүүдийг сонгож, Улсын Бага Хурлыг байгуулна”⁴⁹ гэсэн байна. Анхны Үндсэн хууль батлах үеийн УИХ-ын төлөөлөгчид 90 гишүүн

⁴⁸ “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хууль (1924 он)”, 2021 оны 6 сарын 10-нд үзсэн, <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1924.html>

⁴⁹ Мөн тэнд.

байсан. Манай улс хүн амын анхны тооллогоо 1918 онд хийж нийт хүн амын тоо $647,500^{50}$ хэмээн албан ёсоор бүртгэгдсэн байдаг. Тухайн үеийн нэг гишүүний төлөөллийн тоог тооцож үзвэл $647,500:90=7194$ иргэн гэж гарч байна.

БНМАУ-ын 1940 оны Үндсэн хууль

Тус хуулийн 3 дугаар бүлэгт засгийн эрх барих дээд байгууллагыг Улсын Их Хурал хэмээсэн байдаг. Үндсэн хуулийн 3 дугаар бүлгийн 14-т “Улсын Их Хурал бол хот ба аймгийн хурлуудаар хүн амын 1500 хүн тутмаас нэг төлөөлөгчөөр сонгогдсон хот, аймгийн хөдөлмөрчин ард олон ба ардын хувьсгалт цэргийн албан хаагчдын төлөөлөгчдөөс байгуулагдана”⁵¹ гэж заасан. Манай улсын 2 дахь хүн амын тооллого 1935 онд зохион байгуулагдаж $732,800^{52}$ мянган хүн тоологдсон байна. Үндсэн хуульд заасан 1500 хүн тутмаас нэг төлөөлөгч гэж үзвэл $732,800:1500=488.5$ төлөөлөгчийг УИХ-д илгээдэг байжээ. Үндсэн хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 18-д “Бага Хурлыг Их Хурлаас хүн амын 10000 хүн тутмаас нэг гишүүнээр хэмжээ тогтоон 3 жилийн хугацаагаар сонгоно”⁵³ гэсэн байна. Үүнийг тооцож үзвэл $732,800:10000=73.2$ төлөөлөгчийг УИХ-аас сонгодог байжээ.

БНМАУ-ын 1960 оны Үндсэн хууль

Тус хуулийн нэгдүгээр бүлгийн 3-т “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын засгийн бүх эрх хөдөлмөрчин ард түмний мэдэлд байна. Хөдөлмөрчин ард түмэн өөрийгөө төлөөлсөн ардын депутатуудын хурлаар уламжлан засгийн эрх барина”⁵⁴ хэмээжээ. Үндсэн хуулийн 2 дугаар бүлгийн 21-т “БНМАУ-ын иргэд нь дөрвөн мянган хүн тутмаас нэг депутат байхаар бодож сонгуулийн тойргууд байгуулж Ардын Их Хурлыг сонгоно”⁵⁵ хэмээсэн ба бүрэн эрхийн хугацаа 3 жил байсан. Манай улсын 1963 оны хүн амын тооллогоор $1,017,100^{56}$ мянган хүн тоологдсон буюу 20 дугаар зуунд сая давсан анхны тоон үзүүлэлт байжээ. Үндсэн хуульд заасны дагуу төлөөлөгчийг тооцож үзвэл $1,017,100:4,000=254.2$ төлөөлөгчийг АИХ-д илгээж байсан байна. Хамгийн сүүлийн 1990 оны АИХ гэхэд 430 төлөөлөгчидтэй байсан.

⁵⁰ “Иргэний бүртгэлийн түүхэн тойм,” 2021 оны 6 сарын 1-нд үзсэн, <https://burtgel.gov.mn/Иргэний-бүртгэлийн-түүхэн-тойм>

⁵¹ “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хууль (1940 он)”, 2021 оны 6 сарын 5-нд үзсэн, <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1940.html>

⁵² Монгол улсын хүн амын өсөлт, *Монголын түүхийн тайлбар толь*, 2021 оны 6 сарын 5-нд үзсэн, <https://mongoltoli.mn/history/h/712>

⁵³ “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хууль (1940 он)”, 2021 оны 6 сарын 5-нд үзсэн, <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1940.html>

⁵⁴ Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хууль (1960 он)”, 2021 оны 6 сарын 5-нд үзсэн, <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1960.html>

⁵⁵ Мөн тэнд.

⁵⁶ “Монгол улсын хүн амын өсөлт,” *Монголын түүхийн тайлбар толь*, 2021 оны 6 сарын 5-нд үзсэн, <https://mongoltoli.mn/history/h/712>

1992 оны ардчилсан Үндсэн хууль

Тус хуулийн гуравдугаар бүлэгт төрийн эрх барих дээд байгууллагыг Монгол Улсын Их Хурал хэмээн заасан. Гуравдугаар бүлгийн 21.1-т “Улсын Их Хурал нэг танхимтай, далан зургаан гишүүнтэй байна”, сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно гэсэн байдаг. Шинэ Үндсэн хуулийг батлахад өмнөх гурван хуулиас ялгаатай нь гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог оруулж өгөөгүйд оршино. Хэрвээ 1992 оны хүн амын тоогоор нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог тооцож үзвэл $2,158,362 : 76 = 28,399.5$ гэсэн тоон утга гарч байна. Өмнөх гурван Үндсэн хуулийн хүчин төгөлдөр байх үеийн хүн ам одоогийн хүн амын тоотой харьцуулах нь мэдээж зохимжгүй байна. Гэвч нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог өнөөдөр төлөөлж байгаа иргэдийн тоотой харьцуулахад хэд дахин өөр байгааг харах боломжтой байна. Тухайлбал 1992 оны Үндсэн хуулийн дагуу 2021 оны хүн амын тоотой харьцуулахад нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо 44,867.6 хүрсэн байна.

Энэ нь хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хуулийн хүрээнд гишүүдийн тоог дахин тооцоолох шаардлага зүй ёсоор байгааг илтгэнэ. Дээрх үндэслэлийг дараах байдлаар нэгтгэн Хүснэгт.6-р зүүлье.

Хүснэгт 4.1. Үндсэн хуульд гишүүний тоо болон төлөөлүүлэх иргэдийн тоог тусгасан байдал

№	Үндсэн хууль батлагдсан он	Гишүүний тоог тусгасан	Нэг төлөөлөгчийн төлөөлөх иргэдийн тоог тусгасан	Нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо (батлагдсан оны хүн ам)
1	1924 оны хууль	- Анхны УИХ нь 90 төлөөлөгчтэй - Улсын бага хурал 30 төлөөлөгчтэй		Нэг гишүүн 7,194 иргэнийг төлөөлөх өөр баталсан
2	1940 оны хууль		УИХ нь 1500 хүн тутамд 1 төлөөлөгч, Бага хурал нь 10000 хүн тутам 1 төлөөлөгч	1 гишүүн 1,500 иргэн төлөөлөх нийт 488 гишүүнтэй

3	1960 оны хууль		4000 мянган хүн тутамд 1 төлөөлөгч	1 гишүүн 4,000 иргэн төлөөлөх нийт 254 гишүүнтэй
4	1992 оны хууль	76	ишүүн	1 гишүүн 28,399.5 иргэн төлөөлөх

Дээрхээс харахад манай улс ардчилсан засаглалаас өөр хэлбэрийн засаглалтай байсан ч төрийн эрх барих дээд байгууллагын хэмжээ, гишүүдийн тоог тодорхой түвшинд тооцон хуульдаа тусгадаг байжээ.

V. УИХ-ын гишүүдийн тоог нэмэх эсэх

*Даниел Вебстер 170 жилийн өмнө төгс шударга шийдлийг олох маш хэцүү ч өчүүхэн төдий байсан ч төгс төгөлдөрт ойртох нь чухал юм. Мөрдөх зарчмыг сонгох, харилцан буулт хийх нь эцсийн дүндээ улс төрийн хууль ёсны асуудал тул тухайн улсын хууль тогтоогчид үүнийг хийх, хийж сурах ёстой. Бидний зорилго бол сонголтуудын үр дагаврыг үнэн зөвөөр тодруулах явдал юм*⁵⁷ хэмээсэн байдаг. Энэхүү үзэл санааны дагуу бидний хувьд 1992 онд Үндсэн хуулиа батлах үед парламентын бүтэц, хэмжээ, гишүүдийн тоо, нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоо, тэдний харьцааг хэрхэн тооцож гаргасан нь өнөөгийн парламент буюу улс төрийн шийдвэрийн үр дүн гэдгийг санах ёстой.

Үндсэн хуулийг батлах үеийн үйл явц, хурлын тэмдэглэлээс харахад хууль тогтоох байгууллагад төлөөлөн сонгогдох гишүүдийн тоог дараах байдлаар авч үзэн хэлэлцсэн байна. Тухайлбал 1989-1990 оны хооронд нийт 19 төсөл⁵⁸ боловсруулсан байжээ. Гишүүдийн тооны хувьд 76, 102⁵⁹, 120-150⁶⁰ гэсэн хувилбарууд дээр санал хуваагдсан байна. УИХ-ын гишүүдийн тоог тооцож гаргахдаа дараах үндэслэлүүдийг барьсан байдаг. Үүнд:

- Тухайн үеийн сонгуулийн тойрог, засаг захиргааны нэгжийн хувьд 18 аймаг, Улаанбаатар хот гэсэн олон мандаттай тойргоор тооцон үзээд 90 мянгаас доош хүн амтай аймгаас 2 төлөөлөл, түүнээс дээш хүн амтай аймгаас 4 төлөөлөл, Улаанбаатар хотоос 20 төлөөлөл нийт 76 гишүүн

- Эсвэл 90 мянгаас доош хүн амтай аймгаас 4 төлөөлөл, 90

⁵⁷ Michael L. Balinski & H. Peyton Young., *Fair Representation - Meeting the Ideal of One Man One Vote*, (Brookings Institution Press, 2001) :10.

⁵⁸ Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 5 дахь боть*, № 1991 оны 11 дугаар сарын 16-ны өдрийн тэмдэглэл, 132-133 дахь тал

⁵⁹ Мөн тэнд.

⁶⁰ Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 7 дахь боть*, № 1991 оны 12 дугаар сарын 2-ны өдрийн тэмдэглэл, 598 дахь тал

мянгаас дээш хүн амтай аймгаас 6 төлөөлөл, Улаанбаатар хотоос 20 төлөөлөл нийт 102 гишүүн⁶¹

- Хүн ам, нийгмээ төлөөлөх чадварыг тооцож үзээд 26 мянган хүнээс сонгогдох энэ тохиолдолд 50-75 гишүүнтэй байх⁶²

Хоёр танхимтай байгаад 64 нь орон нутгаас, 64 нь хотоос байх нийт 128⁶³ гишүүнтэй байх гэсэн саналууд яригдаж байжээ. Тодруулбал гишүүдийн тооны хувьд дөрвөөс таван янзын тоон утгыг авч үзсэн байна.

Дээрх гишүүдийн тооны саналуудаас Үндсэн хуулийн төсөлд “Улсын Их Хурал нэг танхимтай, байнгын ажиллагаатай, 75 гишүүнээс бүрдэнэ”⁶⁴ гэсэн нь санал нэлээдгүй хүчтэй дэмжигдэж байжээ. Улмаар 1991 оны 12 сард Монгол Улсын Үндсэн хуулийг хэлэлцэн батлах явцад санал хураалтаар үлдсэн 102 хэмээх тоог дахин хоёрдугаар хэлэлцүүлгээр оруулсан боловч 76 гишүүн болгосон байна⁶⁵. Үндсэн хуулийн төслийн хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлүүдийг уншихад засаг захиргааны нэгж, хүн амын тоо, сонгуулийн тогтолцоо зэргийг үндэслэн гишүүдийн тоог тодорхойлж байжээ.

Үүнийг Куб язгуурын хуулиар тооцож үзвэл 1988 оны хүн амын тооллогоор 2 сая иргэнтэй байсан гэвэл $A=125.9$ буюу 130 орчим мандатын тоо гарч байна. Төсөл хэлэлцэгдэж байх үед 102, 128 гэсэн тоонууд санал болгож байсан нь илүү зохист хэмжээг хангаж чадсан тоо байжээ. 1992 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтийн талаарх хэлэлцүүлэг болоход УИХ-ын гишүүдийн тооны өөрчлөлтийг хэд хэдэн удаа өөрчлөх санал гарсан байдаг. Монгол Улсын Үндсэн хуульд өөрчлөлт хийх саналууд 2000, 2011, 2012, 2015, 2017 онуудад гарч байсан.

2012 онд С. Батболд гишүүн өргөн мэдүүлсэн Үндсэн хуулийн төсөлд дараах томъёолол орсон байсан. Үүнд:

- *Монгол Улсын Их Хурал нь 108 гишүүн бүхий Төлөөлөгчдийн танхим, 51 гишүүн бүхий Үндэсний зөвлөл гэсэн хоёр танхимтай*

⁶¹ Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 5 дахь боть*, № 1991 оны 11 дугаар сарын 16-ны өдрийн тэмдэглэл, 132-133 дахь тал

⁶² Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 7 дахь боть*, № 1991 оны 12 дугаар сарын 3-ны өдрийн тэмдэглэл, 580 дахь тал

⁶³ Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 7 дахь боть*, № 1991 оны 12 дугаар сарын 2-ны өдрийн тэмдэглэл, 588-589 дэх тал

⁶⁴ Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 7 дахь боть*, 452 дахь тал

⁶⁵ Д.Лүндээжанцан, *Монгол Улс дахь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт*, 242 дахь тал: БНМАУ-ын АИХ-ын 12 дахь удаагийн сонгуулийн II хуралдааны тэмдэглэл, XXII боть, 10.

байх зарчмын өөрчлөлтийг оруулах гэжээ. Гол үндэслэл нь хүн амын тоотой харьцуулсан байна⁶⁶.

2015 онд Н.Батбаяр гишүүн өргөн барьсан Үндсэн хуулийн төсөлд УИХ-ын гишүүний тоог 99 болгох санал орсон. Гишүүний тоо нэмэх үндэслэл нь 76 гишүүн дээр нэмэх нь 23 засаг захиргааны нэгжид нэг нэг мандат олгох болно⁶⁷.

2017 онд Зөвлөлдөх хэлэлцүүлгийн үеэр Үндсэн хуулийн төсөлд орсон дараах томъёололд гишүүдийн тооны өөрчлөлт орсон байна. Үүнд: *Хоёр танхимтай байх, Улсын Бага Хурлын 51 гишүүнийг Ардын Их Хурлын 501 төлөөлөгч томилох*⁶⁸ гэсэн төсөл бичигдсэн байжээ.

2019 оны 7 сарын 16-нд тухайн үеийн ерөнхийлөгч асан Х.Баттулгын өргөн барьсан хуулийн төсөлд *140-с доошгүй гишүүнтэй байх үндэслэл гаран, хэлэлцүүлгийн явцад 108 гишүүнээр* томъёолсон байсан⁶⁹. Гол үндэслэл нь хүн амын тооны өсөлттэй холбон тайлбарласан байсан.

Дээрх гишүүдийн тоог нэмэх Үндсэн хуулийн төслийн гол үндэслэл нь хүн амын өсөлттэй холбоотой байна. Куб язгуурын хуулиар авч үзсэн ч энэ нь зайлшгүй нэг нөхцөл мөн юм. Тийм учраас өнөөдрийг хүртэлх Үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтийн төслүүдэд гишүүдийн тоог нэмэх санал хүн амын өсөлттэй холбон бодитой тусгагдаж байжээ. Тоо нэмэх бусад үндэслэл, шалтгаанаа оновчтой илэрхийлж чадалгүй татагдсан байх магадлал өндөр юм. Судлаач Таагепера үзэхдээ *парламентын хэмжээг том болгохыг жижиг намууд хүсдэг бол бага хэмжээтэй байхыг том цөөн намууд хүсдэг*⁷⁰ гэжээ. Өөрөөр хэлбэл гишүүдийн тоог нэмэхгүй байхыг том нам хүсдэг бол жижиг намууд өөр бодолтой байдаг байна. Энэхүү байдал өмнөх нэмэлт өөрчлөлтийн үеэр үйлчилснийг үгүйсгэхгүй юм. Ер нь бол улс төрийн тогтолцооны хөгжил, өөрчлөлтийг авчрах нь эрх баригчдын манлайлал, улс төрчийн эр зоригийн асуудал байна.

⁶⁶ Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 5 дахь боть*, № 1991 оны 11 дугаар сарын 16-ны өдрийн тэмдэглэл, 182 дахь тал

⁶⁷ Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 5 дахь боть*, № 1991 оны 11 дугаар сарын 16-ны өдрийн тэмдэглэл, 203 дахь тал

⁶⁸ “Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар анхдугаар зөвлөлдөх санал асуулга явуулах сэдвийн танилцуулга,” *Монгол Улсын Их Хурал*, 2022 оны 6 сарын 5нд үзсэн. https://cdd.stanford.edu/mm/2017/08/BriefingDocument_MongolianApr2017.pdf

⁶⁹ Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж 5 дахь боть*, № 1991 оны 11 дугаар сарын 16-ны өдрийн тэмдэглэл, 292 дахь тал

⁷⁰ R. Taagepera, *Predicting party sizes: the logic of simple electoral systems*, Oxford, Oxford University Press, 2007

Улмаар олон улсын туршлагаас харахад мажоритар сонгуулийн тогтолцооны аль нэг хувилбарыг хэрэглэдэг улсуудын 57 орчим хувь нь сонгуулийн мандат, тойргийн бүсчлэлийг тогтмол хугацаанд хянах ёстой хэмээн үздэг байна. Тухайлбал *хамгийн богино хугацаа нь 3 жил, урт нь 12 жил тутам сонгуулийн мандат, тойргийн бүсчлэл, хүн амын тооны зохист харьцааг хянаж үздэг*⁷¹ байна. Энэ нь хүн амын өсөлт, бууралттай салшгүй холбоотой юм. Манай улсын хувьд 1992 оноос хойш 30 жилийн турш нэг ч удаа сонгуулийн тойргийн бүсчлэлийг хүн амын тоотой харьцуулан гишүүдийн тооны зохист хэмжээг албан ёсоор хянаж үзсэн судалгаа хийгдээгүй байна.

Нөгөө талаас хууль тогтоох байгууллагын ажлын үр дүн нь төлөөлөн сонгогдсон гишүүд иргэдийн эрх ашгийг илэрхийлэн, бүтээмжтэй ажиллах бодит тоотой хамааралтай байдаг. Энэхүү тоон утгыг өмнөх бүлэгт парламентын хэмжээг тогтоох замаар тооцож үзүүлсэн. Гишүүдийн тоо нь парламент үндсэн чиг үүргээ биелүүлэхэд хэмжээ нь тохиромжтой байгаа эсэх, сонгогчоо төлөөлөх чадамж байгаа эсэх, мөрийн хөтөлбөрийг биелүүлэхийн төлөө ажилладаг эсэх зэргийг сонгуулиас гадна хянах өөр нэг арга хэрэгсэл болдог.

Парламентын гишүүний тоо нь сонгуулийн тогтолцоо, улс төрийн намын хөгжил, гүйцэтгэх эрх мэдлийн институцийн ажиллах хугацаа зэрэгтэй ч салшгүй холбоотой байдаг. Жишээ нь шинэ ардчилсан шилжилт хийгдсэн улс орнуудын туршлагаас харахад улс төрийн намын тогтолцоо нь төвлөрсөн, цөөн нам давамгайлсан шинжтэй болж хөгждөг байна. Учир нь ардчилсан шилжилтийн үед шинээр бий болсон улс төрийн намууд хүний, санхүүгийн, нийгмийн нөөцгүй буюу байгууллагын хувьд зохион байгуулагдаж чадаагүй байдаг. Энэ нь өмнөх авторитар намыг залгамжлагч шинэ намд ашиг хүртэх боломжийг олгодог болохыг үгүйсгэхгүй⁷².

Улмаар нэг мандаттай тойргийн сонгуулийн тогтолцоо нь орон нутагт том намд амжилттай сонгуульд оролцох боломжийг нэмдэг. Үүнээс улбаалан орон нутгийн хуваагдлыг маш хүчтэй болгодог сул талтай. Сонгуулийн үр дүнд хууль тогтоох байгууллагад нэг нам зонхилж эхэлдэг. Цөөнхийн хувьд улс төрийн зорилгодоо хүрэхийн тулд ардчилсан бус арга замыг ашиглах сонирхол ихэсдэг. Ийм мажоритар сонгуулийн тогтолцоотой улс парламентын гишүүдийн тоо хүн амтай нь харьцуулахад цөөн байвал улс төрчийн ганцаарчилсан тоглолт давамгайлж намын мөрийн хөтөлбөр хэрэгжихгүй болох сөрөг талтай юм.

⁷¹ 佐藤 令「諸外国における選挙区割りの見直し」<https://iss.ndl.go.jp/books/R100000002-I000000047264-00>

⁷² Sarah Birch. Single-member district electoral systems and democratic transition. *Electoral Studies* 24 (2005) 286

Мөн УИХ-ын гишүүд хуулийн төсөл санаачлах, хууль батлах ажлаа хийж байгаа ч баталсан хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих ажлаа хийж амжихгүй байгаа нь өнөөдрийн бодит нөхцөл юм. Товчхондоо парламентын дэргэдэх байнгын хорооны ачаалал их байгаа нь нэг гишүүнд ноогдох ажлын хэмжээг ихэсгэн бүтээмжийг сулруулж байна. Монгол улсын төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт, газар нутгийн хэмжээ, геополитикийн нөхцөл байдал, засаг захиргааны нэгжийн хуваарилалт, байгалийн баялаг, хүн амын өсөлт зэргийг тооцон үзвэл ардчилсан засаглалын институцүүдийн хөгжлийг хурдасгахын тулд парламентын чадавхыг дээшлүүлэхийн тулд манайд УИХ-ын гишүүдийг нэмэх ёстой хэд хэдэн үндэслэл байгаа нь судалгааны үр дүнд гарч байна. Үүнд:

Нэгдүгээрт, судалгаанд дурдагдсан 3-12 жилийн интервалаар сонгуулийн тойргийн бүсчлэл, хүн амын төлөөллийн тооны харьцааг зайлшгүй хянах ёстой байна. Үүний тулд улс орнууд хүн амын тооллого хийх хугацаатайгаа уялдуулдаг байдлыг анхаарах ёстой. Манай улсын хувьд үндэсний хэмжээнд хүн амын тооллого хийхдээ 1988 оноос 10 жилийн интервалтай 4 удаа хийжээ. Хүн амын тоотой харьцуулах гол үндэслэл нь нэг гишүүний төлөөлөх чадамж юм.

Хоёрдугаарт, манай улс нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог Үндсэн хуульдаа зааж ирсэн түүхтэй байна. Өнөөдрийн парламент хүн амын тоотой харьцуулахад хамгийн бага гишүүнтэй байна.

Гуравдугаарт, Куб язгуурын хууль ашиглан нийт хүн амын тоо 3,409,939 куб язгуураас гаргахад 150.515839 буюу 151 гэсэн тоо гарсан. Энэ нь манай улсын парламентын гишүүдийн тоог илэрхийлж байгаа болно.

Дөрөвдүгээрт, парламентын хэмжээг олдог нарийвчилсан аргаар тооцож үзэхэд $A = (2 \text{ LWP}_0)^{1/3} N$ тэгшитгэлд орлуулбал $A = (2 * 0.98 * 0.6 * 3,409,939)^{1/3} = 154.4$ буюу 155 гишүүнтэй байж хэмээнэ хамгийн зөв хэмжээтэй байх үр дүн гарсан. Энэ нь хууль батлагчид үр дүнтэй ажиллах тоон үзүүлэлт юм.

Тавдугаарт, Олон намын тогтолцоог хөгжүүлэхэд гишүүдийн тоог нэмэх, сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх хэрэгтэй байна. Төлөөллийн ардчиллын гол зарчим иргэдийн дуу хоолой, ашиг сонирхол бүр аль болох хууль тогтоох байгууллагад орж ирэх ёстой юм. Тиймээс Монгол улсын парламентын гишүүдийг тоог нэмэх нөхцөл онол, практикын үүднээс шинжлэн судлахад бүрэлдсэн байгааг энэхүү судалгааны үр дүн илэрхийлж байна.

VI. Дүгнэлт

Судлаач Таагепера-н Куб язгуурын хууль нь гишүүдийн тоо, парламентын хэмжээг тооцоолж болохуйц хүлээн зөвшөөрөгдсөн арга болохыг өнөөг хүртэл энэ чиглэлийн судлаачид бүгд хүлээн зөвшөөрдөг. Гэхдээ гишүүдийн тоог тодорхойлохын тулд өөр хүчин зүйлсийг тооцох ёстой гэсэн хандлага мэдээж хүчтэй байна. Учир нь Таагеперын Куб язгуурын хууль зайлшгүй бол хүн амын тоо өсөх бүрд гишүүдийн тоо даган өөрчлөгдөх ёстой юм. Бодит байдал дээр улс орнууд ойр ойрхон парламентын гишүүдийн тоог өөрчлөх боломжгүй байдаг. Иймд зайлшгүй бусад хүчин зүйлсийг тооцон хамгийн зохист тоог олох ёстой хэмээх хандлага байх нь гарцаагүй юм.

Улмаар гишүүдийн тоонд нөлөөлдөг бодит хүчин зүйлийн нэг нь сонгуулийн тогтолцоо юм. Сонгуулийн тогтолцоог улс төрийн нам олонх болсон цагтаа өөрсдийн саналын хувийг ихэсгэх зорилгоор өөрчилдөг хандлага ажиглагддаг. Гэвч олонх болсон намыг сонгогчдын дийлэнх олонх дэмжээгүй байхад сонгуульд ялсан байвал тус сонгуулийн тогтолцоо хэвийн бус улс төрийн тогтолцоо гажуудсаныг илэрхийлэх юм⁷³. Энэ сонгуулийн тогтолцооны гажуудал буюу санал авсан эрх ашгийн төлөөлөл нь хууль тогтоох байгууллагад орохгүй байгаа нь гишүүдийн тоотой шууд хамааралтай байдаг.

Улмаар онолын хандлагаар бол парламентын гишүүдийн тоо бага байх нь бодлогын алдаа гарах магадлал өндөрсөнө гэж үздэг⁷⁴. Парламентын гишүүдийн тоог зохист болгох нь хууль тогтоох байгууллага доторх олонх цөөнхийн тэнцвэртэй харилцааг бий болгоно. Учир нь гишүүдийн тоо ихсэх буюу парламентын хэмжээ томроход том намуудын суудлын хувь буурдаг талтай. Үүнийг микромега дүрэм (micromega rule) буюу том намд ашигтай байдал үүсгэхгүй гэж үздэг. Гэхдээ сайн үр дүн нь намуудын тэнцвэрт байдал дотоод ардчилалд нөлөөлөх, хувь улс төрчийн тоглолт, кнопын эрх мэдлийг шууд бууруулдаг байна. Товчхондоо нэг гишүүний эрх мэдлийг багасгаж, улс төрийн намын хөгжилд үнэтэй хувь нэмэр оруулна.

Гишүүдийн тоонд нөлөөлдөг хүчин зүйлийн нэг нь эдийн засаг юм. Ялангуяа төсвийн асуудал дээр гишүүдийн тоо цөөн байгаад сонгуулийн олонхын тогтолцоотой үед зөвхөн тойргийн асуудалд анхаардаг гишүүд байна. Иймээс үндэсний хэмжээнд бодлого хэлэлцүүлж, үр өгөөжтэй хууль батлуулж, гишүүний үүргээ биелүүлдэг байлгахын тулд тоо нэмэх шаардлага зүй ёсоор бий

⁷³ J. M. Colomer, Handbook of Electoral System Choice, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2004

⁷⁴ J. M. Colomer, Handbook of Electoral System Choice, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2004, p.3.

болсон байна.

Мөн гишүүдийн тоонд нөлөөлөх хүчин зүйлс нь улсын газар нутгийн хэмжээ, геополитикийн онцлог, хүн амын нягтрал юм. Улсын хэмжээ нь жижиг байх тусмаа иргэд нийгмийн харилцаанд оролцох боломж ихтэй байдаг. Сонгуулийн хувьд жижиг улс байх тусмаа ирцийг идэвхжүүлэх, улс төрийн тогтолцоог хөгжүүлэх боломжтой байдаг. Хүн амын нягтрал ихтэй улс оронд сонгогчдод төвлөрөх, оролцуулахад хялбар юм. Харин газар зүйн нөлөөллийн хувьд бүс нутгийн улс төрийн соёл чухал нөлөөтэй⁷⁵. Манай улсын энэхүү дурдсан нөхцөлүүд бараг байхгүй байгаа тул засаг захиргааны нэгж бүрийн төлөөлөл, иргэн бүрийн дуу хоолой болох гишүүний төлөөллийг тооцох ёстой байна. Улмаар нэг гишүүний хүн амын төлөөлөх хувь нь манай улсад 1.3 %, бусад пост коммунист улсуудын дундаж нь 0.7% байгаа нь манайд хэтэрсэн ачаалалтай байгааг илтгэж байгаа юм.

Дээрх үндэслэлүүд болон судалгааны үр дүнгээс харахад манайд УИХ-ын гишүүдийн тоог нэмэх шаардлага үүссэн байна гэж дүгнэж байна. Гишүүдийн тооны зохист хэмжээг дараах байдалтай байлгах санал дэвшүүлж байна. Үүнд:

Парламентын гишүүдийн тоог тооцоолон гаргах аргуудын хувьд хоёр хандлага оршиж байна. *I дэх хандлага*: нэг гишүүний төлөөллийн чадамжийг тооцоолон гишүүдийн тоог гаргах замаар нийт мандатын тоог тодорхойлох, эсвэл нэг гишүүний төлөөллийн чадамжийг тооцоод дээр нь засаг захиргааны нэгжийн хуваарилалтыг зайлшгүй харгалзан үзэж мандат хуваарилах зарчим барьж байна. Эдгээр аргуудыг дурдвал Жефферсоны арга, Вебстерийн арга, Адамсын арга, Хондтын арга, Хамилтоны арга зэргүүд болно. Энэ бүх аргууд Америкийн Суудал хуваарилалтын хуульд орж ашиглагдаж ирсэн түүхтэй. Мандатын тоог хуваарилахын тулд нэг гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог 30 мянгаас доошгүй байхыг Үндсэн хуульдаа тусгаж өгсөн нь суудлын тоог тодорхойлох суурь өгөгдөл болсон байна. Манай улсын хувьд энэхүү тоон утгыг ашиглавал **3,409,939 :30,000=113.6 буюу 114 гишүүдийн тоо гарч байна.**

II дахь онолын хандлага: парламентын гишүүдийн тооны зохист хэмжээг тооцоод дараа нь мандат хуваарилах хандлага юм. Үүний тулд хүн амын тоонд харьцуулан: а. парламентын хэмжээг тооцоолох, б. парламентын гишүүний тоог олох, в. парламентын гишүүд хоорондоо болон иргэдтэй харилцах үр дүнтэй тоо, хэмжээг олох гэсэн Таагеперагийн гурван тэгшитгэлийн тооцооллыг ашиглана.

⁷⁵ Lipset, Seymour M. Political Man: The Social Bases of Politics. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981

А. Парламентын хэмжээг олдог аргачлал нь: $A = (2 LWP_0)^{1/3}$
N тэгшитгэлээр бодно. Өгөгдөл нь: P_0 - Хүн амын тоо, L- Насанд хүрэгчдийн бичиг үсэг тайлагдалтын хувь, W- Хөдөлмөрийн насны хүн амын хувь, N- Парламентын хэмжээний зохист тоо: дэлхийн дунджаар авах

Манайд $A=(2*0.98*0.6*3,409,939)^{1/3}*1=154.4$ буюу 155 гишүүнтэй байж парламентын хэмжээ зохистой байна гэж тооцоологдож байна.

Б. Хүн амын тоонд үндэслэсэн парламентын гишүүний зохист тоог гаргах: $A = (P_0)^{1/3}$ тэгшитгэлээр $A= 3,409,939^{1/3}$ $A=150.5$ буюу 151 гишүүнтэй байх тоо гарч байна.

В. Парламентын гишүүд хоорондоо болон иргэдтэй харилцах үр дүнтэй тоо, хэмжээ: $A=P$ гэсэн зүй тогтол байна. A нь парламентын гишүүдийн тоо, P нь улс төрийн өндөр идэвхтэй иргэдийн тоог илэрхийлнэ. Тодруулбал улс төрийн өндөр идэвхтэй иргэний тоо парламентын гишүүний тоотой тэнцүү байх утгыг шаарддаг. Тухайлбал одоогийн парламентаар авч үзвэл $76=76$ байх үед нийт 152 улс төрийн өндөр идэвхтэй иргэн байна. Өмнөх тооцооллын үр дүнгээр авч үзвэл $155=155$ байх үед нийт 310 болон $151=151$ байх үед нийт 302 улс төрийн өндөр идэвхтэй иргэн тухайн нийгэмд байна гэж үзэх боломжтой. Улс төрийн идэвхтэй иргэн ардчилсан нийгэмд хэд байх ёстойг Дээд шүүхэд бүртгэлтэй улс төрийн намын тоо, гишүүдийн тоотой харьцуулж бодох хэрэгтэй.

Дээрх I, II гэж эрэмбэлсэн онолын хандлагын тооцооллоос харахад УИХ-ын гишүүдийн тоог 114, 151, 155 гэсэн тоон утгуудаас сонгох боломжтой байна. II онолын хандлагын тоонууд ойролцоо утгууд байгаа тул энэ тохиолдолд илүү магадлал өндөр гэж ойлгож болно.

Нэгтгэн дүгнэвэл парламентын хэмжээг тодорхойлогч гол хүчин зүйл болох УИХ-ын гишүүдийн зохист тоог өөрсдийн уламжлал, газар зүй, засаг захиргааны хуваарилалт, сонгуулийн тогтолцоо зэргийг харгалзан үзэж 114, 151, 155 гэсэн тоон утгуудаас сонгох судалгааны үр дүн гарч байна.

[Ном зүй]

Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Монгол Улсын Их Хурлын 2021 оны намрын ээлжит, 2022 оны ээлжит бус чуулганы үйл ажиллагааны болон хүндэтгэлийн хуралдааны танилцуулга (Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, 2022 оны 2 сарын 1). Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Улаанбаатар, 2022

МАН, Хүний эрхийн нөхцөл байдал-тулгамдсан асуудал-шийдвэрлэх арга зам судалгааны тайлан, 2021. Хүний эрхийн дэвшилтэт бодлогын хүрээлэн. Улаанбаатар, 2022 оны 6 сарын 1-нд үзсэн. <http://itoim.mn/article/exGyq/30702>.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хууль (1940), (n.d.). Retrieved 6 дугаар сар, 2022 from <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1924.html>

Иргэний бүртгэлийн түүхэн тойм, (n.d.). Retrieved 6 дугаар сар, 2022. from <https://burtgel.gov.mn/Иргэний-бүртгэлийн-түүхэн-тойм>

Монгол Улсын Их Хурал. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар анхдугаар зөвлөлдөх санал асуулга явуулах сэдвийн танилцуулга, 2022 оны 6 сарын 5нд үзсэн. https://cdd.stanford.edu/mm/2017/08/BriefingDocument_MongolianApr2017.pdf, Улаанбаатар

Монгол улсын хүн амын өсөлт, Монголын түүхийн тайлбар толь. (n.d.). Retrieved 6 сарын 5-нд үзсэн, 2022 он from <https://mongoltoli.mn/history/h/712>

Д.Лүндээжанцан, Монгол Улс дахь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт. БНМАУ-ын АИХ-ын 12 дахь удаагийн сонгуулийн II хуралдааны тэмдэглэл, XXII боть, Улаанбаатар, Адмон принт, 2014

Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын Газар. (2022 он). Монгол Улсын Их Хурлын 2021 оны намрын ээлжит, 2022 оны ээлжит бус чуулганы үйл ажиллагааны болон хүндэтгэлийн хуралдааны танилцуулга, Улаанбаатар, Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эх сурвалж, 2022, Улаанбаатар, Нэпко хэвлэлийн газар.

МАН, Хүний эрхийн нөхцөл байдал-тулгамдсан асуудал-шийдвэрлэх арга зам судалгааны тайлан, 2021; Хүний эрхийн дэвшилтэт бодлогын хүрээлэн. Улаанбаатар, 2022 оны 6 сарын 1-нд үзсэн. <http://itoim.mn/article/exGyq/30702>.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Үндсэн хууль (1960 он),
<https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1960.html>

O.Mashbat, *Constitution: Politics-Law, Checks and Balances*, Ulaanbaatar: Arvaibarkhan LLC, 2015

S. P. Michel Crozer, *A Report on Governability of Democracies to the Trilateral Commission: The Crisis of Democracy*, New York: New York University Press, 1975

Founders Online, *Opinion on Apportionment Bill*, 4 April 1792. Retrieved June, 2022 from <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-23-02-0324>

Inter-Parliamentary Union, Retrieved June, 2022 from National Parliament: <https://www.ipu.org/national-parliaments>

Colomer, J. M. *Handbook of Electoral System Choice*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2004

Desilver, D. “Pew Research Center,” U.S. population keeps growing, but House of Representatives is same size as in Taft era. Retrieved June, 2022 from <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/05/31/u-s-population-keeps-growing-but-house-of-representativ>

Gamberi, L., Förster, Y. P., Tzanis, E., Annibale, A., & Vivo, P. (2021). Maximal modularity and the optimal size of parliaments. *Scientific reports*, 11(1)(<https://doi.org/10.1038/s41598-021-93639-1>).

Huntington, S. P. “Democracy’s third wave”. *Journal of democracy*, From <https://www.ned.org/docs/Samuel-P-Huntington-Democracy-Third-Wave.pdf>

Lipset, S. M. *Political Man: The Social Bases of Politics*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981

Michael J. Caulfield. (2010, November). *Apportioning Representatives in the United States Congress - Jefferson’s Method of Apportionment*, Washington, U.S.

Caulfield, M. J. (2010, November). *Apportioning Representatives in the United States Congress - Webster’s Method of Apportionment*, Washington, U.S.

Caulfield, M. J. (2010, November). “Apportioning Representatives in the United States Congress - Adam’s Method of Apportionment.”. Washington, U.S.

Caulfield, M. J. (2010, November). “Apportioning Representatives in the United States Congress - Hamilton’s Method of Apportionment.”. Washington, U.S.

Caulfield, M. J. (2010, November). *Apportioning Representatives in*

the United States Congress - Lowndes' Method of Apportionment, Washington, U.S.

Michael J. Caulfield. (2010, November). Apportioning Representatives in the United States Congress - Dean's Method of Apportionment, Washington, U.S.

Michael J. Caulfield. (2010, November). "Apportioning Representatives in the United States Congress - Hill's Method of Apportionment,". Washington, U.S.

Michael L. Balinski & H. Peyton Young., (2001). Fair Representation - Meeting the Ideal of One Man One Vote. Brookings Institution Press.

Rein Taagepera. (1972). "The size of national assemblies,". Social Science Research, 1(4)

Birch, S. (2005). Single-member district electoral systems and democratic transition. Electoral Studies

Taagepera, R. (2007). Predicting party sizes: the logic of simple electoral systems. Oxford: Oxford University Press.

Kotanidis, S. (n.d.). Retrieved June, 2022 from Understanding the d'Hondt method Allocation of parliamentary seats and leadership positions, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637966/EPRS_BRI\(2019\)637966_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637966/EPRS_BRI(2019)637966_EN.pdf)

Mike Kenyon, David Lippman. (n.d.). "Hamilton's method,". Retrieved June, 2022 from [https://math.libretexts.org/Bookshelves/Applied_Mathematics/Math_in_Society_\(Lippman\)/04%3A_Apportionment/4.02%3A_Hamiltons_Method](https://math.libretexts.org/Bookshelves/Applied_Mathematics/Math_in_Society_(Lippman)/04%3A_Apportionment/4.02%3A_Hamiltons_Method)

Raphael Godefroy, Nicolas Klein., (2018). "Parliament Shapes and Sizes,". Economic Inquiry, 1.

国会の構成. The House of Representatives Japan. accessed June 5, 2022, https://www.shugiin.go.jp/internet/itdb_annai.nsf/html/statics/kokkai/ko. From https://www.shugiin.go.jp/internet/itdb_annai.nsf/html/statics/kokkai/ko

Cube Rule. (Nuffield College, University of Oxford) Retrieved June, 2022 from <https://www.nuffield.ox.ac.uk/people/sites/the-david-butler-archive/psephology/cube-rule/>

国会の構成. The House of Representatives Japan. accessed June 5, 2022, https://www.shugiin.go.jp/internet/itdb_annai.nsf/html/statics/kokkai/ko. From https://www.shugiin.go.jp/internet/itdb_annai.nsf/html/statics/kokkai/ko

Хавсралт.1.

Жефферсон болон Хамилтон аргын ялгаа

№	Засаг захиргааны нэгж	Хүн амын тоо	Нэг гишүүний төлөөлөх иргэний тоо 44,867	Суудлын хуваарилалт: Хамилтон	Суудлын хуваарилалт: Жефферсон
1	Баян-Өлгий	112,836	2.51489959	3	3
2	Говь-Алтай	57,818	1.28865313	1	1
3	Завхан	72,731	1.6210355	2	2
4	Увс	84,095	1.87431743	2	2
5	Ховд	91,127	2.03104732	2	2
6	Архангай	94,205	2.09965008	2	2
7	Баянхонгор	89,043	1.98459893	2	2
8	Булган	61,943	1.38059153	1	1
9	Орхон	108,713	2.42300577	2	2
10	Өвөрхангай	115,732	2.57944592	3	3
11	Хөвсгөл	136,794	3.04887779	3	3
12	Говьсүмбэр	18,150	0.40452894	0	1
13	Дархан-Уул	107,751	2.40156462	2	2
14	Дорноговь	71,457	1.59264047	2	2
15	Дундговь	46,920	1.04575746	1	1
16	Өмнөговь	71,720	1.59850224	2	2
17	Сэлэнгэ	108,878	2.42668331	2	2
18	Төв	93,468	2.08322375	2	2
19	Дорнод	83,757	1.86678405	2	2
20	Сүхбаатар	64,662	1.44119286	1	1
21	Хэнтий	78,967	1.76002407	2	2
22	Улаанбаатар	1,639,172	36.5340228	37	36
Нийт				76	76

Хавсралт.2.

Үндсэн хуулинд гишүүдийн тоо,
төлөөлөх иргэдийн тоог бичсэн эсэх

№	Улсын нэр	ҮХ-д гишүүдийн тоог оруулсан эсэх	ҮХ-д 1 гишүүний төлөөлөх иргэдийн тоог оруулдаг эсэх	Хүн амын тоо (Нэг гишүүний төлөөлөх магадлал)
<i>Пост коммунист улс орнууд</i>				
1	Болгар улс	Үндсэн хуулийн 3 бүлгийн 63,64 дүгээр зүйлд: Үндэсний Ассамблей нь 240 гишүүнээс бүрдэнэ. 4 жилийн хугацаатай сонгогдоно.	үгүй	Хүн ам: 6,847,223 (магадлал: нэг суудал төлөөх иргэдийн тоо- 28,530) Куб язгуур: 189 суудал
2	Гүрж улс	Үндсэн хуулийн 3 бүлгийн 49 дүгээр зүйлд: Парламентын 77 гишүүн хувь тэнцүүлж, 73 гишүүн мажоритар аргачлалаар нийт 150 сонгогдоно.	үгүй	Хүн ам: 3,974,345 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 26,495) Куб язгуур: 158 суудал
3	Латви улс	Үндсэн хуулийн 2 бүлгийн 5 дугаар зүйлд: Сайма буюу парламент нь 100 гишүүнээс бүрдэнэ. Сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн аргачлалтай.	үгүй	Хүн ам: 1,845,906 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 18,459) Куб язгуур: 122 суудал
4	Литва улс	Үндсэн хуулийн 5 бүлгийн 55 дугаар зүйлд: Сейма буюу парламент нь 141 гишүүнээс бүрдэнэ.	үгүй	Хүн ам: 2,648,807 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 18,785) Куб язгуур: 138 суудал
5	Унгар улс	үгүй	үгүй	Хүн ам: 9,612,938

6	Польш улс	Үндсэн хуулийн 4 бүлгийн 96, 97 дугаар зүйлд: 2 танхимтай парламенттай. Сейм нь 460 гишүүнээс бүрдэнэ. Сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн аргачлалтай. Сенат нь 100 гишүүнтэй. Тус бүр 4 жилийн хугацаатай.	үгүй	Хүн ам: 37,766,374 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 67,439) Куб язгуур: 335 суудал
7	Чех улс	Үндсэн хуулийн 2 бүлгийн 16 дугаар зүйлд: 2 танхимтай парламенттай. Асса мблей нь 4 жилийн хугацаатай 200 гишүүнээс бүрдэнэ. Сенат нь 6 жилийн хугацаатай 81 гишүүнтэй.	үгүй	Хүн ам: 10,747,334 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 38,246) Куб язгуур: 220 суудал
8	Эстони улс	Үндсэн хуулийн 4 бүлгийн 60 дугаар зүйлд: Рийгикогу буюу парламент нь 101 гишүүнээс бүрдэнэ. Сонгуулийн хувь тэнцүүлсэн аргачлалтай.	үгүй	Хүн ам: 1,328,257 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 13,151) Куб язгуур: 109 суудал
Бусад улс орнууд				
9	Австрали улс	Үндсэн хуулийн 1 бүлгийн 3.24-д Парламент нь сенатын гишүүнээс 2 дахин илүү байх ёстой. Шууд сонгуулиар сонгогдоно. Мужуудын суудлын анхны тоог Үндсэн хуулинд бичсэн байдаг. (151 гишүүнтэй, сенат 75)	Парламентын суудлыг хуваарилахдаа хамгийн сүүлийн хүн амын тооллоготой харьцуулан суудал хуваарилалт хийнэ. Нэг мужид хамгийн багадаа 5 суудал хуваарилагдана	Хүн ам: 26,071,910 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 139,549) Куб язгуур: 296 суудал

10	АНУ	<p>Үндсэн хуулийн 1 бүлгийн 1,2,3-д Төлөөлөгчийн танхим 2 жил тутам нийт ард түмнээс сонгогдоно, 435 гишүүнтэй. Сенатын танхим нийт 6 жилийн хугацаатай 2 жил тутам 1/3 солигдоно, 100 гишүүнтэй.</p> <p>(суудал хуваарилалтын бие даасан хуультай.)</p>	<p>Нэг суудлын төлөөлөх иргэдийн тоо 30 мянгаас доошгүй байна. Муж бүрээс нэг төлөөлөл зайлшгүй байна. 10 жил тутам хүн амын тооллогыг үндэслэнэ.</p> <p>Сенатын танхим муж бүрээс 2 төлөөлөл байна.</p>	<p>Хүн ам: 334,760,543</p> <p>Куб язгуур: 694 суудал</p>
11	Испани улс	<p>Үндсэн хуулийн 3 бүлгийн 1.68-д Төлөөлөгчийн танхим 300-400 гишүүнээс бүрдэнэ. Сонгуулийн тойрог бүрт хувь тэнцүүлсэн аргачлалаар сонгоно.</p> <p>1.69-д Сенат нь нутаг дэвсгэрийн төлөөлөл байна. Муж бүр 4 сенатын төлөөлөлтэй. Арлуудын хувьд том бол 3, жижиг бол 2 төлөөлөлтэй. Хоёр хотод 2 төлөөллийн мандатыг олгосон.</p>	<p>Төлөөлөгчийн тоог хуулиар тогтооно. Сонгуулийн тойрог бүрт анхны суудлын тоог хуваариалаад үлдсэнг хүн амын тоотой хувь тэнцүүлж хуваана.</p>	<p>Хүн ам: 46,721,350 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 116,803)</p> <p>Куб язгуур: 360 суудал</p>
12	Норвеги улс	<p>Үндсэн хуулийн С-ийн 57-д Стортинг буюу төлөөлөгчийн танхим 169 гишүүнтэй байна. 150 гишүүнийг 19 тойргоос сонгоно. Үлдсэн 19 гишүүн тойрог бүрээс сонгогдоно.</p>	<p>8 жил тутам тооцоолол хийнэ. Тооцох зүйл нь тойрог тус бүрийн хэмжээ, хүн амын тоог нийт газар нутгийн хэмжээ, хүн амын тоотой харьцуулна.</p>	<p>Хүн ам: 5,503,199 (магадлал: нэг суудал төлөөлөх бол иргэдийн тоо- 32,563)</p> <p>Куб язгуур: 176 суудал</p>

13	Их Британи	Хамгийн сүүлийн 2011 оны Парламентын сонгуулийн тойргийн тухай хууль, 1958 оны Суудлын дахин хуваарилалтын хуулиар зохицуулагдан 650 гишүүнтэй. Нэгдсэн Вант улсыг дөрвөн хэсэгт хуваана.	Сент-Лагю-н томъёог ашиглан суудал хуваарилалт хийнэ. Англид- 69,534 Хойд Ирланд- 67,145 Уэльс- 58,383 Шотланд- 54,741 Шетланд- 33,755 На Эйлеанан ан Иар- 21,837 гэх мэтээр суудлын төлөөллийн тоо харилцан адилгүй байна.	Хүн ам: 68,575,447 Куб язгуур: 409 суудал
14	Япон улс	Үндсэн хуулийн 4 бүлгийн 43-д Сенат (248) болон төлөөлөгчийн танхимийн (465) гишүүдийн тоог хуулиар тогтооно.	Засаг захиргааны нэгж бүрт заавал нэг суудал ногодоно. Сонгуулийн нэг тойрог бусад тойргын хүн амаас 2 дахин илүү байж болохгүй.	Хүн ам: 125,730,211 Куб язгуур: 500 суудал

[Abstract]

**The Issue of Increasing the Number of Members in
The State Great Khural (Parliament of Mongolia)**

Bumdari Dagva-Ochir

Doctor of Political Science (Ph.D.).

*Director of the Parliamentary Research and Development
Institute, Secretariat of the State Great Hural (Parliament) of
Mongolia; Professor, Department of Political Science,
National University of Mongolia
Ulaanbaatar, Mongolia*

Members of Parliament are elected to represent the citizens and make decisions on their behalf for a period of 4 years. Officially, parliament serves four main functions: representing citizens, approving laws, overseeing and approving the budget, and ensuring the legitimacy of the parliament. However, in recent years, there has been significant debate regarding the parliament's capacity, the accountability and ethics of its members. This relates to the weakening of supervision and responsibility for the work of parliamentarians, but it should also be considered in terms of the appropriate size of the parliament. The concept of an appropriate size of parliament encompasses factors such as the number of members, their ability to represent citizens effectively, and the workload necessary for them to fulfill their duties during their elected term. In our country, it is crucial to study and calculate the optimal number of members of parliament in order to effectively fulfill their primary functions.

[Keywords]

Parliament Size, Members of Parliament, Representative Democracy, Cube Root.